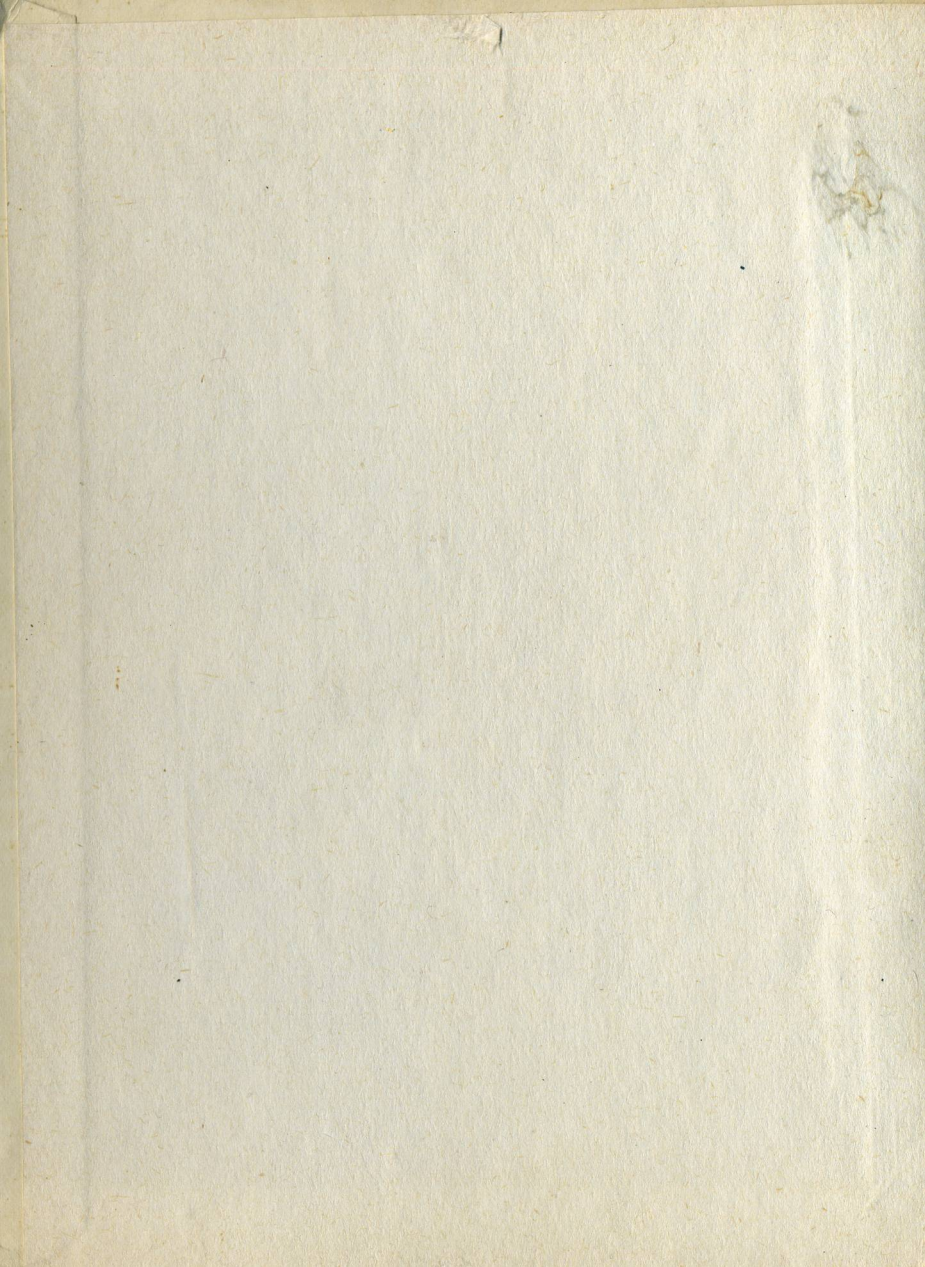

ШЛЯХАМИ
ІВАН
ФРАНКА

к 990. у кр. вим.
399256

7002

... Я КО СИН СЕЛЯНИНА,
ВИГОДУВАНИЙ
ТВЕРДИМ
МУЖИЦЬКИМ
ХЛІБОМ,
Я ПОЧУВАЮ СЕБЕ
ДО ОБОВ'ЯЗКУ
ВІДДАТИ ПРАЦЮ
СВОГО ЖИТТЯ
ТОМУ ПРОСТОМУ
НАРОДОВІ.

ІВАН ФРАНКО

О. МОРОЗ, А. ХАЛІМОНЧУК

Л Ъ В І В — 1 9 6 6

МІСЦЯ, ДЕ ЖИЛА ВЕЛИКА ЛЮДИНА,
СВЯЩЕННІ:
ЧЕРЕЗ СОТНІ РОКІВ ЛУНАЮТЬ
ПІ СЛОВА,
ПІ ДІЯННЯ — ВНУКАМ.

В. ГЕТЕ

ВІД АВТОРІВ

Життя і праця видатних революційних діячів, вчених, письменників, митців, які своїми ділами прославили батьківщину, мають велике значення у формуванні нашої свідомості. На їх прикладі відданого служіння народові, глибокого патріотизму, любові до людей праці виховується молоде покоління.

Сорок років із шістдесяті Іван Франко прожив у Львові. Ось чому основна частина цієї книжечки присвячена натхненному життю й боротьбі революційного демократа серед львівського оточення. Тут розповідається про діяльність Франка як керівника передової частини студентства і видавця прогресивних газет та журналів, організатора літературного руху, громадського діяча і вченого, письменника-революціонера, поборника дружби народів і викривача буржуазної ідеології.

Автори намагалися не залишити без уваги жодного більш-менш важливого факту чи події з життя Каменяра у Львові останньої чверті XIX і початку XX століття у його зіткненні з тогочасним суспільним середовищем. І заразом, незважаючи на край обмежений обсяг брошури, ми прагнули хоч швидко провести читача по місцях перебування Івана Франка поза Львовом — на території інших міст і сіл України.

Хочеться, щоб з переліку фактів та відомостей, згаданих у цій книжечці, в пам'яті читача постав не лише образ Каме-нцяра — борця за щастя свого народу, а й ожили ті люди, з якими він працював, був у дружніх стосунках, ті місця, які він відвідав.

Ця розвідка за своїм характером є краєзнавчою. Вона може стати і путівником для тих, хто цікавиться шляхами і стежками, які сходив Франко.

ВІСНИК

ІВАН ФРАНКО У ЛЬВОВІ

Кожне місто має свої визначні місця, традиції, свою славу і гордість.

Древній Львів пам'ятає ратні подвиги Данила Галицького, Богдана Хмельницького, діяльність першодрукаря Івана Федорова, революційні події 1902, 1905, 1936 років. Незабутні вересневі дні 1939 року, коли радянські народи подали братню руку допомоги західноукраїнським трудящим, — нині у натхненній праці львів'ян, в гудках нових заводів — автобусного, сільмашу, автотранспорту та інших, у дзвінках 11 вузів, 26 технікумів, 140 шкіл та училищ. Холм Слави береже пам'ять героїв недавньої доблесті радянських народів у Великій Вітчизняній війні.

Львів — місто великої культурної слави. Вслід за І. Котляревським тут розвивали нову літературу діячі «Руської трійці» М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич; тут жили або бували Ю. Федькович, О. Кобилянська, В. Стефаник, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Лисен-

ко, М. Садовський, М. Заньковецька, О. Мишуга, С. Крушельницька, М. Менцинський та інші визначні люди. Тут видавалися твори українських письменників-класиків та перекладалися книги російської класичної літератури.

У Львові працювали С. Тудор, Я. Галан, О. Гаврилюк, П. Козланюк. Тут вручали Шевченківську премію композитору С. Людкевичу та письменниці Ірині Вільде.

Львів по праву називають містом Івана Франка. Корній Чуковський писав колись: «Про Львів я, юнак, тільки і знав: це місто, де живе і працює великий Франко».

У Львові могила Франка. Та не про смерть нагадує вона, а про працю і боротьбу українського Титана. Велична фігура Каменяра, що лупає скалу, встановлена на могилі, дихає безсмертям. Пам'ятник, збудований напроти університету, також несе славу революціонерові. Всюди вчувається хода Франка, живого і могутнього.

Іменем Каменяра сьогодні названі велика вулиця, площа, школа, університет, оперний театр, парк у Львові. А який багатий Франків меморіальний музей! В області ряд колгоспів носять імена поета, навіть є місто Івано-Франків. Нещодавно обласний центр Станіслав перейменовано на Івано-Франківськ. У кожній хаті вас привітає Франко — чи мудрим словом своєї книги, чи поглядом глибоких розумних очей, що дивляться з портрета...

Зв'язки Івана Франка зі Львовом розпочалися ще задовго до приїзду його сюди. Будучи учнем Дрогобицької гімназії, він листувався з редакцією журналу «Друг», мріяв учитися у Львові, працювати у його бібліотеках.

«Якби Ви почули,— писав юнак в листі до О. Рошкевич,— як ми тут обидва, я і Ярослав, фантазуємо вечірніми годинами на прогулянках про наше майбутнє життя у Львові... Дай боже, щоб наші плани добре вдалися!»

В журналі «Друг» в 1874 році з'явилися його перші твори — «Пісні народні» і «Моя пісня». А незабаром тут же було надруковано ще кільканадцять віршів: «Дві дороги», «Наш образ», «Могила», «Відїзд гуцула» та інші.

26 липня 1875 року Іван Франко склав «генеральний іспит» на атестат зрілості в Дрогобичі. У Львів приїхав він в кінці вересня того ж року, щоб поступити до університету (навчання починалось 1 жовтня). В «Головному каталозі студентів філософського факультету на зимовий семестр навчального року 1875/6» 14 жовтня знаходимо перший запис про Івана Франка.

Навчання велось не в головному нині корпусі університету (він був збудований у 1881 році для Галицького сейму), а в будинку на теперішній вулиці Щербакова, 4, тоді вулиця Св. Миколая. Жив Франко на правах «комірного» на вул. Глинянській, 13 (тепер Котовського, 13), Вірменській, 13, а потім у невластній кімнаті М. Павлика на Галицькій площі, 7. Цього будинку тепер нема.

Пильний і ретельний раніше, тепер студент Франко працює ще старанніше: робить доповіді на семінарах, добре складає екзамени. Наприклад, з історії української літератури за перший семестр у професора О. Огоновського він дістав усі оцінки «відмінно» і «з успіхом знаменитим».

Але лекції в університеті, перетвореному урядом і шляхтою на центр виховання послушних цісареві і панству слуг, не могли задовольнити здібного юнака. У спогаді І. Франка з 1903 року «Як це сталося» читаємо таку різко негативну характеристику Львівського університету 70-х років: «Львівський університет не був тоді ніякий світильник у царстві духа, що більше, його можна було б порівняти з закладом для культури безплідності...»

Тому Франко кинувся надолужувати прогалини в науці самоосвітою. Бібліотеки Львова (головно університетська на вулиці Драгоманова і так звана «Оссолінеум», тепер наукова Міністерства культури УРСР на вулиці В. Стефаника, 3) давали певні можливості знайомитись з західноєвропейською, українською та російською літературою і суспільною думкою.

В 1875 році І. Франко стає членом студентського гуртка «Академіческий кружок», працює також у гуртку «Дружній лихвар», читає поезії на вечорах, виступає з доповідями. Він був одним з найдіяльніших учасників, а далі редакторів журналу «Друг». Редакція цього журналу і «Академіческий кружок» поміщались у будинку на вулиці Краківській, 19. Саме там найчастіше бачили Павлика і його друга Франка.

З другої половини 1876 року настає новий етап у діяльності І. Франка — етап безустанної боротьби за прогрес, за демократичні права народу. Влітку того ж року внутрішні суперечності в «Академічеському кружку» і в редакції «Друга» закінчуються перемогою М. Павлика, І. Франка та їх однодумців, старе керівництво гуртком і редакцією було переобрано. Журнал незабаром перетворився з органу відпочинку «каждой русской девицы» на літературно-політичний. Нарешті «народний напрям узяв верх», — писав пізніше І. Франко. В «Друзі» почали друкувати переклади з творів М. Салтикова-Щедріна, М. Чернишевського, Г. Успенського, реалістичні «образи» І. Франка, твори і рецензії М. Павлика.

Новий напрям у світогляді молодого письменника проявився перш за все у власних реалістичних малюнках з життя західноукраїнських селян і робітників: у поемі «Наймит», в оповіданнях «Лешишина челядь», «Вугляр», «Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник», «Борислав. Картини з життя підгірського народу» (Львів, 1877 р.). Ця остання збірка була важливим явищем не тільки в творчості молодого письменника, але й взагалі в українській літературі.

Франко помічав, як «прочуття великих змін і переворотів носить в воздухі...» — і намагався відбити ці почуття і настрої.

З 60-х років у Галичині дедалі більшої популярності набирає творчість Т. Шевченка. В тому «повітрі» носились революційно-демократичні і соціалістичні ідеї. «Від

березня 1876 року,— писав М. Павлик,— українські соціалісти зачали їздити до Львова, знайомитися з тутешніми студентами, листуватися з деким, і від них львівська молодь перший раз познайомилась з соціалізмом». У Відні в цей час виходять для народу популярні, з елементами соціалістичних ідей, брошури «Парова машина», «Правда», «Про бідність» та ін., які надходили й у Львів. Журнал «Друг» 27 вересня 1876 року навіть помістив оголошення, що в редакції є для продажу названі книги.

В 1876 році буржуазний суд змушений був провести так званий «перший соціалістичний процес» у Львові проти О. Терлецького. У січні 1877 року також у Львові відбувся так званий «другий соціалістичний процес». Серед трьох обвинувачених за поширення нелегальної літератури засудили на короткий термін Франкового друга М. Павлика.

З МОЛОТОМ КАМЕНЯРА

З нового 1876—1877 навчального року І. Франко перейшов мешкати на квартиру, що знаходилась на Бенедиктинській площі, 1. Цей будинок стоїть і зараз на площі Вічевій, 1.

Коли зайдете у невеличкий двір будинку, з правого боку побачите низькі двері і одне вікно. Там, у дешевій квартирі «пані Федоровички» мешкав поет.

Не знала господиня, що студент, який часто живе лише на хлібі і воді, пише поему про знедолених «Наймит», що

думає про хліб для мільйонів, радиться про долю бідних з К. Марксом, читаючи його «Капітал».

За навчанням, за працею в редакції непомітно летіли дні, місяці. Боліло серце, що дехто з вороже настроєних до нового напрямку журналу раз у раз повертав «Друга» з лайливими дописками, що московфільська газета «Слово» ганила молодих ентузіастів, що навіть колишній Франків учитель Верхратський «розносив», де тільки міг, і журнал, і його видавців. Але бадьорість, сила, рішучість постійно вирувала в душі юнака.

«Ми молоді, світ нам ще усміхається, — жити хороще, любити хороще!..» — таким весняним настроєм закінчив І. Франко один свій лист до О. Рошкевич в 1877 році.

Та хмари, що нависли, ударили громом. 11 червня 1877 року вранці на квартиру до Федоровички постукали. Швидким кроком у кімнату Франка увійшов мужчина. Це був переодягнений у цивільне комісар Соболяк. Під вікном біля приготованого поліцейного фіакра стояв жандарм. Комісар зробив детальний обшук, тягнув усе, що хоч як-небудь могло б пригодитися для слідства. Тоді забрав 6 листів і 86 книг. Що ще міг мати студент? Серед книжок було багато російських (московська «пропаганда»...), «Капітал» К. Маркса (явний доказ комунізму...)

18 червня було заарештовано і М. Павлика. Арешти, обшуки робились по всій Галичині, у Відні. Не минуло лиха і хату коханої Франка — О. Рошкевич у Лолині...

Поліція з жахом писала до суду: «З листів, знайдених у емісара Котурницького... виходить, що у Львові існує

в строгій таємниці оснований гурток української молоді, який, порозуміваючись з організаціями російських соціалістів у Києві, мав спеціальне завдання ширити в Галичині серед сільської людності злочинну пропаганду комуністичних засад і розповсюдження книжок соціалістичного і революційного змісту».

12 червня 1877 року І. Франка перевели з поліції у в'язницю на вулиці Баторія, 8 (тепер Ватутіна).

Франко був наймолодшим з ув'язнених «за соціалізм». Але на допитах і суді поводився мужньо, навіть іншим додавав сили. *«Не сумуй, коханий,— підбадьорював він свого товариша Белея тюремною запискою,— бо наш сум — радість нашим гонителям, котрої щоб не дочекали!»*

На слідстві І. Франко заперечував, що належить до таємної організації, не признавав нігілізму, в якому його обвинувачували. На питання прокурора, як розуміє соціалізм, Франко відповів: *«...Уявляю собі, що завданням соціалізму є піднести працю і вибороти для неї більше значення, як для капіталу... піднесення добробуту простого люду...»*

Слідство велося придириливо, з намаганням очорнити революціонерів. З арештованими поводитися гірше, ніж із злодіями. Франка переганяли з камери в камеру, в яких бувало по 14—18 чоловік. Кілька тижнів юнак просидів у такій тісній комірці, що вважалося щастям мати місце біля відкритого віконця, хоч на голову падав сніг. В камеру поліція посадила провокатора Карла Скаміну, кухара, що прокрався. Його «зізнання» на допиті і суді дуже ціка-

ві, бо розкривають Франка як сміливого борця, який і в тюрмі не припиняв пропаганди. «Іван Франко,— доносив провокатор, — говорив, що цілу суспільність в державі треба порівняти з копицею сіна. Найнижчу і найширшу становлять мужики і сільські господарі, вищу — ремісники і міщани, далі йде військо, а найвищу верству займають пани, священики, суди. Отже, говорив Франко, остільки діється в світі інакше, що замість широкої підстави править нею вузький вершок, який її пригнічує. Одначе люди вже від яких сто літ працюють над тим, щоб сей порядок замінити».

Суд відбувся 14—19 січня 1878 року. Вирок оголошено аж 21 січня. Не довівши наявності підпільної соціалістичної організації, суд змушений був задовольнитись невеликим покаранням: Франка, наприклад, засуджено до 6 тижнів тюрми. Довгі місяці навмисне розтягнутого слідства до уваги не брались, і засудженому довелося відбувати строк.

Надія прокуратури і суддів тюремним ув'язненням знеславити молодих діячів прогресу, залякати їх, не збулася. Багато сучасників справедливо говорили, що процес 14—19 січня 1878 року розбудив охоту пізнати, що то таке соціалізм, і був свого роду популяризацією імен молодих революціонерів.

Через 8 місяців і 24 дні після арешту Івана Франка випустили з в'язниці.

«...Вийшовши з тюрми, я почувся свободним, як птах у воздуху. У моїй голові кипіли нові мислі, нові враження.

а з-посеред них чимраз сильніше визначувалися звуки сумної і щасливої пісні:

*Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям!*

Я чув, я бачив, знав з сильного биття серця, що се правда, що пута порвалися, що давнє життя пропало...»

Куди ішов Франко у першу хвилю свого визволення? Нікуди (бо не було квартири, не було копійки за душею) і всюди. А це «всюди» звалося: воля, воля!!

Вона, ця воля, дорого обійшлася Франкові: рутенці боялись імені Франка, уникали зустрічі навіть добре знайомі.

— Бійтеся бога, — застерігали старші молодих, — що ви робите? Розмовляєте з Франком? Та ви ж можете попсувати собі кар'єру...

Журнал «Друг» був закритий, Франка вигнали з «Прогресу». Йому довелося жити впроголодь. Після 3-го семестру з Франка зняли стипендію...

«Я чоловік проклятий, ненависний, прогнаний з-поміж чесних», одним словом, проскрибований»*.

Це говорить герой Франкового оповідання «Моя стріча з Олексою» — Мирон. Але в цьому героєві, без сумніву, показаний сам автор.

«Правда, життя проскрибованого часами сумне і важке, — каже Мирон, — але серед наших гнилих обставин його тільки й можна назвати життям. Внутрішній супокій,

---

* Поставлений поза законом.

МІСЦЕ, ДЕ СТОЯЛА ХАТА ФРАНКІВ У НАГУЄВИЧАХ.

ДУБ І. ФРАНКА В с. НАГУСВІРІАХ.
Малюнок В. Бузова.

сила переконань, вічна, ненастанна боротьба проти темноти, фальші і дармоїдства!.. Ех, добродію, для самої боротьби, для кількох хвиль варто плюнути на всі «пута», варто стати «проскрибованим»!

Зразу ж по виході з тюрми Франка взяв до себе на квартиру М. Павлик. Вона містилась на вулиці Кляйнівській, 4, четвертий поверх. Тепер це дім на розі вулиць Чернишевського і Каменярів. На його фронтоні прикріплена меморіальна дошка з написом: «В цьому будинку жив з 1878 до 1880 року великий український письменник, учений та громадський діяч Іван Якович Франко». У цій же квартирі мешкала сестра Михайла Павлика Анна, яка вела убоге домашнє господарство, а часом їхній друг О. Терлецький.

Почалися нові дні ще енергійнішої революційної боротьби для Франка і його друга М. Павлика. Ще з обличчя Франка не зійшли сліди тюремної блідості, а він уже кидається у вир небезпечної, але так потрібної для народу роботи. У березні 1878 року Франко пише: «До вечора працюємо над видавництвом нової газети «Громадський друг». Редакція журналу поміщалась на квартирі М. Павлика на Кляйнівській, 4.

Цей журнал був сміливим викликом буржуазній владі. І не дивно, що обидва його випуски поліція конфіскувала, а видавцеві (ним був М. Павлик) доводилось весь час мати справу з цензурою і судом.

Юнаків не лякало, що ту молодь, яка горнулась до «Громадського друга», переслідували, тягали по канцеляріях

і допитували. Франка і Павлика не лякало, що по Львову димом їдким повзали чутки: «...вже нас арештували; то: будуть арештувати, стерезіться; то: вішати будуть...»

Геніальним твором, який з'явився з-під пера Івана Франка в цей час, був революційний вірш «Каменярі» (1878)—ця ода могутній силі і самовідданості борців-революціонерів.

В житті і діяльності І. Франка в кінці 70-х років дуже важливе місце займає його безпосередня праця серед львівських робітників. Молодий революціонер входить у робітничу гущу, читає лекції з політекономії в робітничих гуртках самоосвіти, готує популярні брошури. У 1878 році Франко складає своєрідний «катехізис» (книга, в якій ставляться питання і даються на них відповіді) про соціалізм. Ця книжечка була видана у Львові польською мовою на кошт робітників.

В популярній формі на основі праць К. Маркса, М. Чернишевського та інших книжка давала відповіді на питання: «Хто і яким чином визискує трудящі класи?», «Чи капіталіст може платити робітникам усю вартість їхнього заробітку?», «Який же новий лад ставить соціалізм замість теперішнього?» і т. д.

Іван Франко бере найдіяльнішу участь у виданні першої на Україні робітничої газети «Ргаса». Ця газета видавалася в той час у будинку на вулиці Личаківській, 67 і 69 (тепер Леніна). В 1879 році Франка обрали в склад редакції, яка знаходилась у будинку на теперішній вулиці Леніна, 1.

Для поширення соціалістичного вчення, і в першу чергу серед робітництва, І. Франко в кінці 1879 року перекладає 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса, статтю Ф. Енгельса «Початок і основа соціалізму». З допомогою прогресивної молоді видає серію книжок «Дрібної бібліотеки».

У 70-х роках І. Франко написав десятки художніх творів, значна частина яких взята з безпосередніх вражень життя у цьому місті, десятки статей, дописів, повідомлень у різні газети. І це в час переслідувань, у час таких матеріальних нестатків, що важко описати.

Коли М. Павлик, рятуючись від тюрми, в середині 1879 року емігрував у Швейцарію, Франко не зміг оплачувати квартиру на 4-му поверсі і змушений був перейти у гіршу кімнатку вниз в цьому ж будинку на Кляйнівській, 4. «Я й забув уперед сказати Вам,— писав він до Павлика,— що ми задля безгрішшя ще в липцю перепровадилися з 3-го (4-го.— Авт.) поверху на долину в таку тісеньку цюпку, що стіл, шафа і ліжка займають усі місця і що Терлецький О. спав на ліжку, а я на землі...» *

Біда погнала Франка і в армію. «Я — також з недостачі утримання — вступив до війська», — пише він до М. Павлика 10 жовтня 1879 року. Служба проходила у Львові, але недовго: через місяць його звільнили з «білим квитком» — офіційно в зв'язку з хворобою, а фактично, щоб серед жовнірів не жив «бунтівник».

---

* Ця «тісенька цюпка» знаходиться, як передають старожили, на теперішньому 2-му поверсі, квартира 7.

В листопаді 1879 року Франко кидає квартиру на Кляйнівській і переходить жити на вулицю Галицьку, 6. Але 10 гульденів місячно навіть разом з іншими двома студентами він не зміг платити своїй господині — і тому всі виселились. Франко шукає нового пристановища, готовий кинути хоч на деякий час Львів.

Важкі обставини — правда? Такі важкі, що кожен день міг би здатися роком, якби не праця, не боротьба, не любов. Ви пригадуєте раніше наведені слова письменника: «Жити — хороше, любити — хороше!»

Франко немов би поспішав зробити і за себе, і за вигнаного з Галичини М. Павлика, і за тих, хто міг би багато дати, але не відважувався. «Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського», «Я знов переводжу Маркса...» — такі повідомлення раз у раз читаємо в листах І. Франка.

В ці роки І. Франко зазнав найбільшого в його особистому житті щастя — кохання і найбільшу драму в своїй любові: його наречена Ольга Рошкевич вийшла заміж за іншого...

4 вересня 1879 року відбулось весілля Ольги з Володимиром Озаркевичем. А Франко, голодний, розбитий фізично (мав кровотік горла), хоче виїхати зі Львова, домовляється з своїм товаришем Геніком пожити трохи у нього, підробити приватним учителюванням в селі Березові Нижнім, біля Коломиї. Та по дорозі Франка заарештували і кинули в коломиївську тюрму.

ПРОСКРИБОВАНИЙ, АЛЕ НЕ ЗЛОМЛЕНИЙ

Друге ув'язнення І. Франка в березні 1880 року було ще більшою, ніж попереднє, перевіркою твердості духу, вірності революційним засадам невтомного Каменяра. Зовсім не випадково його творчість у вісімдесятих роках, ще з часу тюрми, сповнена мотивами самовідречення ради народної справи, сповнена ідеями революційної боротьби і праці для рідної землі — «всплодющої матері». Поет кличе сіяти «в головах думи вольні» (вірш «Гріє сонечко»), «правді служити, неправду палити» (вірш «Земле, моя всплодющая мати»), закликає «перетворить, перевернуть, звалити...» несправедливий буржуазний суспільний лад (вірш «На суді»), прославляє «вічного революціонера» («Гімн»).

Франка ніщо не могло зігнути, примусити скоритись недолі.

3 червня 1880 року Франко покинув тюремні стіни. Після перебування кілька місяців у Березові він опиняється в Нагуєвичах. «Будь що будь,— пише Франко звідти,— я не верну вже до Львова,— іду до Відня на права, також сам не знаючи, на яке та й що, на чий хліб».

Але цього не сталося, тікати від труднощів борець не міг. Трохи пізніше у Франковому листі до Павлика знаходимо інше:

«Коханий!

Отсе я знов у Львові... Так-таки й лишуся, поки не вижене поліція або голод».

Згадка про поліцію тут не випадкова. Мабуть, деякий час Франко жив у Львові напівлегально, бо, щоб записатись в університет, не було грошей, а за прожиття «без занять» поліція ще в попередньому році погрожувала виселити з міста. В адресі «пошта, до запитання» Франко довго не подавав свого імені, а називав ім'я Ем. Городиської або В. Гаммерляйна. На ці адреси надходила для поета революційна література з Женеви і Відня.

На зборах прогресивної молоді Львова у листопаді 1880 року було вирішено з нового року видавати журнал «Світ». Кімнату для редакції найдено у Львові на вулиці Вірменській, 29, 4-й поверх. За короткий час редакція побувала і на вулиці Жовківській, 28 (тепер вулиця Б. Хмельницького) і на Стрийській, 23. Редактором журналу обрали І. Белея, бо Франко для поліції і цензури залишався «неблагонадійним». Фактично ж створював «Світ» і далі керував часописом І. Франко. Про це він писав у листі до М. Драгоманова: «...Уся робота сходить на мене і редактора», «я був головним робітником у двох річниках «Світу».

Обережно, без відвертих зачіпок влади журнал «Світ» популяризував ідеї соціалізму, інтернаціоналізму, гуртував літературні сили Галичини і східної України, зміцнював дружбу прогресивних українців, росіян, чехів, поляків.

Видавати журнал було дуже важко. На цей раз не конфіскації мучили, а кошти. Для нашого сучасника, який звик міряти тираж газет і журналів десятками і сотнями тисяч, може здатись неймовірною цифра тиражу журналу

«Світ» — 200—350 примірників, а передплатників і того менше — 100—150 чоловік... Редактора заїдали борги, переслідували злидні.

29 січня 1881 року Франко пише до М. Павлика лист, сповнений драматизму: *«Адіт, я от ще доси живу, як пес, в нетопленій хаті, картофлею та капустою, та й то на кошт робітника. Одна рада — іти до Нагуевич».*

Отже, зовсім не дивно, що 1 квітня 1881 року Іван Франко залишає Львів. Покидав його, не втікаючи від боротьби, від праці, а лише від злиднів. Адже, як було згадано, він залишається співредактором і найбільш активним дописувачем «Світу», спрямовує ідейний і художній зміст журналу, збирає матеріали про робітників і пише про них у статтях і повісті «Борислав сміється».

Та в селі Франкові було «тісно». Його листи, переписка львівської і дрогобицької поліції свідчать, що «відомий соціалістичний агітатор» бував у Львові у липні і в листопаді 1881 року. В серпні і вересні 1882 року, в кінці січня 1883 року та й, мабуть, більше разів Франко на короткий час приїжджав з Нагуевич до Львова. Він переконався, що потрібно повернутись сюди, щоб розширити рамки робітничої преси, щоб ще сильніше вдарити по австрійській владі, щоб викривати всяку реакцію, хай і ризикуючи своєю волею. Заважала «дрібниця» — з чого жити...

Коли з'явилася надія на премію за повість «Захар Беркут», у лютому 1883 року Франко переїжджає до Львова. Деякий час він працює в органі народоуців — газеті «Діло».

в «підлому «Ділі», з якого втік два роки тому. Побув тут недовго: у квітні їде у село Вікно Скалатського повіту на Тернопільщині до Володислава Федоровича писати біографію його батька — колишнього депутата сейму; потім знову в Нагуєвичі і, нарешті, аж в жовтні 1883 року він остаточно оселяється у Львові. Щоправда, оселі, навіть найнятої квартири, Франко довгий час не мав: жив то у редактора газети «Ргаса» Й. Данилюка, то в архітектора В. Нагірного (вулиця Ліндого, 3, теперішня Руднева; будинок, в якому жив Франко, перебудований).

Знову продовжується невсипуща діяльність — діяльність видавця, вченого, революціонера, вихователя.

«...Якби-м поробив так з 10 літ, то певно, що моїх писань вийшло би на яких 50 здорових томів», — справедливо казав Франко про свою роботу лише як письменника і журналіста.

З осені 1884 року серед львівських журналістів настирливо ходила чутка, що скоро Франко стане редактором журналу «Зоря». Але цього не сталося.

Особливо розлютились народовці і Партицький за викривальну статтю І. Франка «Галицьке українофільство», що з'явилась у газеті «Kurjer Lwowski» у січні 1885 року. Його знову викинули з «Просвіти» з словами: «Іди і нікому не признавайся, що ти є русин», заборонили бувати на зборах, виставах народовців.

Франко старається видавати свою газету, яка б об'єднала кращі літературні сили Галичини і Наддніпрянщини. Назва її планувалась багатозначна — «Братство». Редак-

ція мала помішатися на квартирі В. Нагірного, де жив Франко (вулиця Ліндого, 3). В пошуках засобів для газети у лютому 1885 року письменник їде до Києва. Проте обіцяних і частково зібраних кївською «Громадою» грошей Франко не отримав, власної газети — ні «Братства», ні пізніше «Поступу» — так і не вдалося створити*.

З 14 вересня 1885 року І. Франко почав працювати у журналі «Зоря» як співробітник. На сторінках видання частіше стали появлятися твори російських письменників (М. Некрасова, І. Тургенєва, В. Короленка та інших), письменників Східної України.

Недруги ж шукали причини, щоб Франка вигнати з журналу і незабаром домоглися цього.

«...Зміст «Зорі» 1886 року був надзвичайно багатий і різнорідний, — пригадував Франко у книзі «Нарис історії українсько-руської літератури», — мене, однак, що причинив до сего найбільше, зустріла зовсім несподівана відставка за поміщене одного вірша Руданського і одної рецензії Б. Вільхівського (Б. Грінченка), в яких народовецька суперредакція добачила «неморальність». Швидко по тім в році 1887 мене спіткала така сама відставка з редакції «Діла», до якої довелося повернутись після вигнання з «Зорі».

---

* Коли в 1886 році Франко надрукував проспект газети «Поступ», поліція знищила весь його тираж.

МОЛОДЕ ПОДРУЖЖЯ

Повернемось дещо назад, до 1885 року, щоб згадати важливу подію в особистому житті І. Я. Франка.

З листів до О. Рошкевич добре знаємо, як дивився він на подружжя, які вимоги ставив до себе і до своєї пари. Матеріального забезпечення сім'ї Франко дати не міг, незважаючи на свою важку працю. А літа йшли, підкрдався третій десяток!

Під час свого першого перебування в Києві письменник познайомився з курсисткою Ольгою Хоружинською, зав'язалось між ними листування. Це була освічена, розумна дівчина, емансипантка. 4 травня 1886 року у Києві молоді справили весілля.

Від часу одруження молода сім'я Франків жила на вулиці Голубовій, 9 (тепер І. Верхратського, 9).

18 червня 1887 року О. Маковей записує у щоденник: «При Голубовій вулиці, ч. 9 у Львові є невеличка каменичка партерова. Фронт займають два покої і кухня. Входиш до них. Уладнення дуже поодинокі: в першій кімнаті два ліжка, комод і стіл, закиданий паперами. В другій стоять шафи з книжками, стіл з паперами і ще кілька предметів. Простота можлива. З вікон видно Львів і [Високий] Замок. Скоро появляться в дверях, зараз тебе вітає льокатор* тих покоїв: «А, здорові були!..» Так оце він вітає тебе... той хлоп з роду, але який хлоп! Це—Іван Франко...

---

* Піднаймач мешкання.

У ці тижні був я у нього кілька разів і наговорився з ним доволі. Мов з своїм, рідним, він говорив зо мною».

Про гостинність молодого подружжя може свідчити і те, що гімназист О. Маковей «шість днів... обідав у Франків», в них довгий час безплатно харчувався М. Павлик, жив син І. Тобілевича Юрій, коли вчився в політехніці.

В листопаді 1887 року Франки переходять на квартиру по вулиці Зиблікевича, 10 (тепер на тому місці стоїть великий будинок, що створює ріг вулиць І. Франка і П. Сакаганського).

На цей час письменник знайшов постійний заробіток — став членом редакції польської газети «Kurjer Lwowski». І хоч свою працю Франко називав «наймитуванням у сусідів», проте саме тут на довгий час він придбав спокійнішу, ніж у народовських органах, обстановку, саме тут статті Франка менш наражались на цензурні конфіскати, бо польську пресу не так переслідувала влада, як українську.

Редакція газети поміщалась на тодішній вулиці Хорунщини, 5, 2-й поверх, у будинку, що тепер стоїть на розі вулиць Чайковського і Стефаніка.

Про цей час так згадував академік В. Щурат:

«Я стрічав його (Франка.— Авт.) звичайно в полудень, вертаючись з гімназії, коли він виходив з редакції. Йшов звичайно з пачкою газет і паперів під пахвою, задуманий, не розглядався, мало кого бачив перед собою. Часом був у веселішій настрої, бо, йдучи прискореною ходою, висвистував собі під ніс якусь арію».

Давно І. Я. Франко мріяв про здобуття вищої освіти. В 1888 році за спонукою дружини остаточно вирішив, крім постійної роботи журналіста і письменника, готувати докторські екзамени. Він обрав тему: «Політична поезія Т. Шевченка». Правда, професор О. Огоновський все зробив, щоб Франко не захищав «політики», отже, не дозволив писати ні про Т. Шевченка, ні про борця з католицизмом І. Вишенського.

ТВОРЧИСТЬ — БОРОТЬБА

У 80-х роках Іван Франко написав багато суспільно важливих реалістичних творів. Письменник не розлучається з сучасністю, навіть історичні твори надихає нею, порушує корінні проблеми суспільного життя, долі трудівничих мас. Він подає типи, вихоплені з життя буржуазної Австро-Угорщини, часто звертається до сатири — хльостає нею державні інституції, реакційну інтелігенцію, антинародну пресу. Нагадаймо такі важливі оповідання письменника, як «Ліси і пасовиська», «Куди діваються старі роки», «Вільгельм Телль», «Довбанюк», «Як пан собі біди шукав», «Як русин товкся по тім світі», «Місія», «Чума», «Казка про Добробит».

Життя — ось де джерело тем і настроїв Франка-письменника. Серед його художніх творів і статей у 80-х роках багато антиклерикальних виступів. Це згадані оповідання «Місія» і «Чума», це поміщені у львівському журналі «Но-

ве зеркало» вірші з циклу «Сучасний літопис», ряд статей — «Католицький панславізм», «Воскресеніє чи погребеніє», «Попи і економічне положення українського народу в Галичині» тощо.

Через 11 років після юнацької романтичної збірки «Балади і розкази» в 1887 році виходить у Львові друга збірка поезій, якій автор дав назву «З вершин і низин». Прогресивно настроєних читачів ця книга підбадьорювала, кликала до праці і боротьби, захоплювала революційним змістом і оригінальністю таких віршів, як «Гімн», «Каменярі», «Супокій», таких циклів, як «Думи пролетарія», «Галицькі образки», «Веснянки»; реакцію і лібералів книга лякала, і вони шукали найменшої нагоди, щоб запроторити в тюрму її автора, письменника-борця.

Така нагода трапилася. З Росії у Львів приїхала група київських студентів. Деякі з них були, безумовно, зв'язані з підпільним революційним рухом (наприклад, Дегени). Разом з ними Франко їздив у гори, в Турківський повіт. Після повернення письменника заарештували (16 серпня 1889 р.) і кинули у тюрму «Бригідки» (будинок на теперішній вулиці 1 Травня). Єдиним обвинуваченням були «зв'язки з росіянами».

Подуви соціалізму таки добре лякали поліцію і її хазяїв. Арешт повсюдно знаного Франка був потрібний владі, щоб нагнати страху народові, щоб приборкати авторитетних діячів, які сіяли «думи вольнії».

З часів цього арешту Франка зберігається судовий опис, в якому, крім віку, заняття, місця народження і жит-

тя є ще і такі уточнення про його особу: «...будова тіла — середня; ріст — середній; обличчя — подовгасте; шкіра обличчя — здорова; волосся — ясний блонд; зуби — здорові, брови — ясний блонд; очі — сині; чоло, ніс, уста — звичайні; борода і вуса — рудаві, підборіддя — заросло...» і так далі.

Ув'язнення було важким. З тюрми І. Франко скаржився у листі до своєї дружини: «Ночами болить мене... голова, і раз у раз чую якусь тяжість у мозку, немов там у мене камінь. При тім тоска у мене страшenna. Здається, що вся причина — бездіяльність, брак воздуха (на 24 години ми ходимо тільки по півгодини на прохід)».

Там, у задушливих і смердючих камерах львівських «Бригідок», Франко написав оповідання «До світла», відомі «Тюремні сонети». В них розкрив життя народів Австро-Угорщини як неволю, а суспільний буржуазний устрій — як тюремний порядок. Цісарську монархію поет гнівно назвав «тюрмою народів».

В ПОТІ ЧОЛА

1890 рік приніс відому збірку Франкових оповідань — «В поті чола». Вона вийшла у Львові накладом дружини письменника. Книга під цією назвою прекрасно розкривала характер письменника і суспільного діяча, його невсипущу працелюбність, показувала, як невтомний Каменяр дбав про долю тих, в яких усі дні, з ранніх літ і до старості, чоло було орошене краплинами поту. «Історія одної

січкари», «Ліси і пасовиська», «Грицева шкільна наука», «Домашній промисел», «Маніпулянтка», «До світла» та інші з 20-ти оповідань автор навмисно підібрав так, щоб відбити найширші ділянки побуту і суспільного життя селянства, робітників і найбільшої інтелігенції.

Збірка мала неабиякий успіх як в Галичині, так і на Східній Україні. До речі, вона була першою Франковою книгою, яку допустила в Росію царська цензура. Незабаром усі твори з неї вийшли в перекладі на російську мову в Петербурзі, а два оповідання («Сам собі винен» і «Добрий заробок») переклала Леся Українка, видавши їх у Ростові.

Від січня 1890 року у Львові виходить двотижневик «Народ», перший річник якого, за оцінкою співвидавця — І. Франка, — це «найкраща і найпутніша публіцистична праця, якою може взагалі похвалитись українська література». Журнал цей мав голосну славу по всій Галичині та й за кордоном. Редакція журналу ставила своїм завданням піклуватися «долею простого народу», як було сказано в програмі, підготовляти трудящих до політичної боротьби, готувати ґрунт для створення демократичної партії. Тільки за перших два роки в «Народі» з'явились такі статті, як «Соціалістичний з'їзд у Ганьє», «Робітницька партія в Галичині», «Перше робітницьке свято» (про свято 1-е Травня), «Як би нам в біді рятуватися», «Нужда в Галичині», а також багато дописів робітників і селян.

Журнал «Народ» давав численні повідомлення про селянський і робітничий рух в Галичині, як-то про першо-

травневу демонстрацію у Львові в 1890 році, в якій взяли участь понад 2 тисячі жителів міста, про робітниче віче в місті в грудні того ж року. Важливе місце в журналі займали повідомлення з Східної України. Було надруковано чимало художніх творів з російської літератури: М. Салтикова-Щедріна, Л. Толстого, М. Лескова, Г. Успенського та інших.

В додатку до журналу було видано «Маніфест Комуністичної партії» і розділ статті Ф. Енгельса «Соціалізм утопічний і науковий». Переклад зробив Іван Франко.

Журнал «Народ» відіграв визначну роль у поширенні ідей Маркса, у згуртуванні трудящих різних націй, у зміцненні дружби українського і російського народів. Не дивно, що журналом Франка і Павлика зацікавилися Плеханов і Віра Засулч, уважно читали ті номери, які доходили до них (редакція надсилала свій журнал у «Групу визволення праці»). Експедицію вела дружина Франка.

З 1891 року почав виходити додаток до журналу «Народ» — газета для селян «Хлібороб», редактором якої деякий час був І. Франко. Редакція журналу, отже й газети, знаходилась на квартирі Франка, а з № 19 за рік 1890 — на вулиці Академічній, 22 (тепер проспект Шевченка). В 1892 році журнал був перенесений у Коломию, де видання коштувало дещо менше та й жити видавцеві стало трохи легше. А полегшення шукати треба було, навіть мусилось шукати. «Гірко й подумати, — писав М. Павлик 14 квітня 1892 року до М. Драгоманова, — що воно буде у Львові, коли ми з Франком его покинемо —

ДРОГОВИЧ. БУДИНОК КОЛИШНЬОЇ ГІМНАЗІІ.
ДЕ ВЧИВСЯ І. ФРАНКО.
Малюнок В. Бурило.

БУДИНОК КОЛИШНЬОЇ РАТУШІ,
В ЯКІЙ ПЕРЕБУВАВ ПІД АРЕШТОМ І. ФРАНКО.

бо й єму ні відки жити з жінкою й дітьми, маючи всего 60 гульденів».

Діяльність Франка в той час не обмежувалась виданням журналу «Народ» і газети «Хлібороб». У 1890 році він організував товариство «Наукова читальня», став його головою*. «Се було дуже оживлене і рухливе огнище духовного життя,— писав про «читальню» сам Франко,— в яким дискутовано різні біжучі справи політики та соціальної питання...»

Як видно з повідомлення директора поліції до намісника Галичини, в «Науковій читальні» займались не лише читанням книг і рефератів. При обшуку поліція тут конфіскувала протоколи Брюссельського соціалістичного конгресу 1891 року, багато книг марксистської літератури.

І. Франко і його дружина брали на себе найнебезпечнішу роботу і відповідальність по налагодженню закордонних зв'язків з революційними діячами. Багато документів підтверджують, що за квартирою Франків, за ними самими було встановлене пильне і постійне слідкування поліційних агентів як австрійських, так і російських. Директор департаменту російської поліції генерал Новицький вимагав, щоб «забезпечити собі постійні зв'язки зі Львовом і знаходитися в кожний час в курсі революційних починань львівського гуртка Івана Франка. В 1893 році департамент поліції повідомляв царського посла у Відні К. А. Губастова:

---

* «Наукова читальня» знаходилась на вулиці Вірменській, 27.

«В департамент поліції неоднократно поступали указання, що проживаюча в г. Львові (ул. Зиблікевича, 10) Ольга Федоровна Франко, жона известного галицького соціаліста... спеціально займається отправкою в Росію контрабандним путем нелегальних видань. Означені указання вповне підтвердились, і в минулому апрелі в Варшаві і Харківі задержані два транспорту, отправлених туди Франко заграничних революційних видань».

Так почалося для Франка нове десятиліття — дев'яності роки, — анітрохи не відмінне від попереднього, хіба все новою і нескінченною працею в поті чола та боротьбою.

За нищівне викриття націоналістичного «народовства» Франка в 1891 році ще раз — втретє — виключають з «Просвіти», не приймають у члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка. І це в той час, коли Галичина не знала від нього діяльнішої людини на полі освіти, культури і науки.

У цих умовах І. Франкові, що б то не коштувало, потрібно було здобути юридично закінчену освіту, оформити давно заслужений докторат. Та й інтереси сім'ї вимагали мати постійний заробіток.

Наприкінці 1890 року Франко формально закінчує Чернівецький університет. У вересні 1892 року він їде до Відня (на вісім місяців), складає докторські екзамені, пише дисертацію. 28 червня 1893 року у Відні Франко склав останній екзамен на ступінь доктора філософії, а 1 липня офіційно проголошено його доктором.

Наведемо одну рисочку умов, в яких довелося Франкові здобувати почесний титул ученого. З Відня він писав до дружини: «У сей понеділок, що прийде, маю читати лекцію про Шевченка в тутешнім товаристві польським.... біда тільки, що не маю порядного сурдута,— мій чорний на рукавах геть потріскав. Ну, та я не з тих, що надто дуже стісняються костюмом».

Великий вчений, якого відомий славіст професор Ягич ще до захисту дисертації називав *Heig Doctor*,— і така бідність! Чисто буржуазна «справедливість»...

Після приїзду у Львів І. Франко знову шукає просторішої квартири. Від вересня 1893 року його сім'я живе на вул. Глибокій, 7, в одноповерховому будиночку. Тепер його нема.

В 1891—1893 роках І. Франко створює свою народну драму «Украдене щастя», яку він подав на конкурс «виділу краєвого» у Львові.

У листопаді 1893 року «Украдене щастя» було поставлене у Буську, а у Львові — через кілька днів, 16, потім 18 листопада і 1 грудня. Її поставив «Львівський Руський народний театр». Вистави відбулись у залі товариства «Фрозін» (на цьому місці тепер готель «Інтурист»).

Успіх п'єси був надзвичайний. На другій виставі у Львові автора викликали на сцену і йому, скромному, засоромленому, мов школяр, від імені молоді вручили лавровий вінок.

У березні 1893 року І. Франко здав для повторного видання свою найкращу збірку «З вершин і низин». Не-

забаром нова книга накладом Ольги Франко вийшла у Львові з друку. Після Шевченкових віршів в українській літературі не було такої сміливої, такої революційної книги, як ця.

З 1894 року організуючим центром передової літератури на Україні став журнал «Житє і слово» (видавався у Львові формально за редакцією О. Франко, редагування велось на квартирі Франка). Треба було справді залізної волі і найбільшого почуття відповідальності перед культурою, щоб в страшних умовах так працювати і творити, як працював і творив І. Франко.

В «Житті і слові» брали участь такі провідні українські митці слова, як Леся Українка, М. Коцюбинський, П. Грабовський, О. Маковей та ін. Тут було надруковано ряд перекладів з російської і європейської літератури. З'явилися у журналі і статті політичного характеру (Г. В. Плеханова «Робітницький і революційний рух в Росії», статті у рубриці «Вісті з Росії», повідомлення про ленінський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» тощо).

У 1895 році для сім'ї Франка складаються погано квартирні справи, бо доводиться переїжджати з місця на місце: то вулиця Глибока, 1, то вулиця Костелівка, 11, далі (з кінця 1897 року) вулиця Крижова, 12 (тепер Пушкіна; будинок, де жив Франко, зараз № 14. Сім'я письменника займала крило другого поверху, тепер квартири № 6 і 7).

В квартиру на вулиці Крижовій, 12, яка була досить просторою, частіше, як в попередні тісні, заходили пи-

сьменники, друзі Франкові. Тут бували в різні роки О. Кобилянська, Н. Кобринська, В. Стефаник, П. Думка, Д. Лук'янович та багато інших. Франків розум, знання, його щира товарииськість тягли до нього кожного, як до сонця.

«Я все, коли вертав з Кракова додому,— пригадує В. Стефаник,— вставав у Львові відвідати Івана Франка. З великою радістю входив... до робітні і бібліотеки нашого поета».

І. Франко був невибагливим, спокійним, урівноваженим сім'янином, не вимагав для себе якихось особливих привілеїв ні в харчах, ні в робочому місці. Вихованням дітей займалась переважно Ольга Федорівна. А їх було тоді четверо: Андрій (1887), Тарас (1889), Петро (1890), Анна (1892). Коли дома був господар, діти не відходили від нього. Батько давав їм повну волю, не раз вони робили свій «порядок» навіть на робочому столі.

«Коли хочу згадувати покійного мого батька,— пише Ганна Франко-Ключко,— то вертаюсь думками до раннього мого дитинства... Ми, звичайно, обсідали тата, а мені і братові Петрові, як найменшим, припадало на долю влазити татові на коліна, і тоді тато оповідав нам чудові байки, і казки...»

ВЧЕНОМУ НЕ ДАЮТЬ КАФЕДРИ

І. Франко мав прекрасний талент педагога, умів роз'яснити і донести до слухачів найскладніший матеріал, успішно читав лекції для робітників, студентської молоді

у гуртках. Його виступи на селянських вічах були школою для хліборобів.

Іван Якович пильно стежив за роботою кафедри руської (української) філології у Львівському університеті, бачив, як професор кафедри О. Огоновський дедалі більш схиляється до ідеалізму, догоджає урядові і шляхті. В середині 90-х років Огоновський мав піти на пенсію. Хто міг зайняти його місце? Іван Франко мав усі дані по-новому повести роботу кафедри, влити дух справжньої науки, поставити вивчення української літератури на історичний і реалістичний ґрунт.

Старання Франка працювати на кафедрі української мови і літератури університету пришвидшив випадок: 23 жовтня 1894 року О. Огоновський раптово помер.

З властивої Франкові скромності, з такту та й певного розрахунку на супротивні сили він вирішив старатись про посаду приватного доцента кафедри, а не основного, хоч знав добре, що Огоновський за 23 роки праці не залишив після себе гідного заступника. Ще до подачі документів Франко обдумує обсяг курсу, шукає необхідну літературу, просить поради знайомих щодо цього.

Як розгорнулися далі події з Франковою доцентурою, глибоко розкрив академік М. С. Возняк у праці «Недопущення Франка до доцентури у Львівському університеті». Тут зупинимось лише на найосновніших перипетіях зачепленого питання.

5 листопада 1894 року на професорському засіданні під головуванням декана філософського факультету профе-

сора Пузини обрано комісію для проведення габілітації (пробної перевіркої лекції) І. Франка. 14 грудня комісія в справі габілітації виробила план проведення лекції.

18 березня 1895 року І. Франко склав колоквиум з української мови та літератури. Йому було поставлено 17 запитань, відповіді на які довели глибокі знання кандидата в доценти.

Останньою процедурою для заміщення посади була сама габілітаційна лекція. З трьох запропонованих тем комісія відбрала тему «Шевченкова «Наймичка». Лекція відбулась 22 березня 1895 року у 3-му залі університету (в теперішній 88-й аудиторії університетського корпусу на вулиці Щербакова, 4). Великий зал був заповнений викладачами, знайомими і студентами. Присутній тоді на габілітації письменник Д. Я. Лук'янович розповідає:

«Рівно о 18 годині 15 хвилин професорськими дверима увійшов старший «педель» (возний), стукнув університетським берлом об долівку і повідомив польською мовою: «Магніфіценція (величність) ректор іде! Сенат іде!» Зараз-таки з'явилися ректор, проректор, декани і сенатські представники професорського збору. Ректор у багрянці з горностаями, декани у тогах із чорного шовку, в беретах на головах, усі обвішані золотими ланцюгами...

Хвилиною — і в професорських дверях став Франко... пройшов до кафедри під стіною між дверима і вікном. Весь час, поки він, невисокий, але плечистий, блідий, ішов, піднімаючись сходами, зачинив дверці і сів на кафедрі, студенти вітали його оплесками».

Лекцію довелось читати, а не виголошувати, як любив І. Франко. Це трохи його сковувало. Але й так лектор показав себе блискуче. Всіх захопило глибоке знання творчості Кобзаря, уміння порівнювати, ставити теоретичні проблеми, говорити про майстерність, тактовно полемізувати з критикою. Це був виступ ученого і дослідника.

Захист пройшов бездоганно, професори — члени комісії — поздоровляли кандидата. Та поздоровлення були передчасними. Доцентури добивались політичні противники Каменяра — О. Колесса, К. Студинський, К. Личаківський. Навколо Франка з часу подачі документів плелись ворожі сіті. Уже на першому засіданні проти Франкової кандидатури виступив М. Грушевський. Націоналісти О. Барвінський, О. Кониський, зовні чемні до Франка, виступили проти нього так би мовити «за кулісами». «Скоріше на моїй долоні виросте волосся, як Франко буде доцентом», — казав Барвінський. Все, що міг, робив на шкоду борцеві проти унії і Ватікану митрополит С. Сембратович. Шукала контрзаходу проти Франка шляхетсько-буржуазна крайова шкільна рада. 3 липня 1895 року намісник К. Бадені звертається у міністерство освіти, щоб Франка не затверджувало доцентом.

І коли Іван Якович 10 листопада 1894 року писав, що його «шанси з доцентурою стоять досить добре», навіть ще 26 березня 1895 року жевріла надія на посаду, хоч «русини різних відтінків і сторонників дружно станули проти мене» (з листа Франка до А. Кримського). — то вже 11 травня Франко писав: «З моїм професорством ще далека історія».

Бажаючи швидше дізнатись, як справи з його клопотанням про місце доцента, І. Франко звернувся до намісника. Пізніше він навів таку свою розмову з графом Бадені:

П. намісник:

«Так, пане Франко, ваш докторат і ваша габілітація все це дуже гарно, але як же я можу допустити, аби із співробітника «Kurjera Lwowskiego» раптом робився університетський професор!»

Я відповів:

«Ексцеленціє, я компетую отримать *venia legendi* * на основі моєї наукової праці...»

П. намісник:

«Ви оженились з росіянкою?»

Я:

«Так».

П. намісник:

«У вас четверо дітей, і вони досі не хрещені».

Я:

«Так, ексцеленціє».

П. намісник:

«Но, бачите, я добре поінформований. Побачу, що зможу зробити для вас».

Відомо, що граф Бадені, цісарський намісник у Львові, разом з коаліцією українських націоналістів, польських шовіністів і церковної реакції зробив таки-так, щоб на кафедру університету не пройшов «політичний агітатор».

---

* Право викладання.

революціонер. Підступно у Чернівцях *venia legendi* було надано О. Колесці і переведено у Львів ще до того, як Франка з Відня повідомили, що його кандидатуру на доцента не затверджено.

Спокійно, але з сумом прийняв цю вістку Франко. Його найбільше боліло те, що «відібрано можливість наукової праці» (лист до А. Кримського від 8 серпня 1895 року). Сталось те, що він передбачав ще в 1891 році: «...Кафедри мені при жоднім австрійським університеті не дадуть».

Для характеристики умов цього часу додамо ще таке. Франка довго не допускали у члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (НТШ). Та згодом не могли ж не рахуватися з його авторитетом і в 1895 році мушили погодитися на його членство. Через рік Франка навіть обрали заступником голови секції філології. Вчений працював дуже енергійно. Він майже щоденно бував у Товаристві, яке поміщалось у будинках теперішнього Інституту суспільних наук (вулиця Радянська, 24 і 26). У листі до А. Кримського від 17 листопада 1895 року він повідомляв, що для «Етнографічного збірника» редагує казки, що підготував свою докторську дисертацію для друкування у «Записках» НТШ, що склав збірку апокрифів, а прихатцем робить ще «десять інших справ».

Учений не порывав з педагогічною діяльністю. Коли в 1904 році на противагу офіційному університеті у Львові був створений так званий вакаційний університет, Франко викладав там. З 23 червня по 22 липня він прочитав ско-

рочений 18-годинний «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця ХІХ століття». Його лекції захопили аудиторію. Про це є свідчення сучасників.

В 1907 році він ще раз спробував щастя, подав документи, домагаючись місця в університеті. Але на цей раз йому навіть не повідомили, що з тими документами зроблено.

НЕПРОШЕНЕ КОХАННЯ

А серед праці, боротьби, серед постійних життєвих турбот тліла іскра кохання до львівської «маніпулянтки» (працівниці пошти) Целіни Журовської. Ця іскра попала у Франкове серце давно, ще в 1885 році. Часом вибухала вона гарячим полум'ям нестримного чуття — тоді з'являлись такі сумні, такі ніжні, такі щирі зітхання у формі віршів, які могли б, здається, розчулити і мертвого. За багато років ці «зітхання» вилились у збірку «Зів'яле листя» (Львів, 1896 р.), яку автор назвав «ліричною драмою».

Хоч пам'ятаємо слова поета, що «Зів'яле листя» має самостійне художнє значення і без особи автора, що збірка — це «прищеплення» проти «віспи» — безнадії, все ж вона — частка життя поета не в переносному, а в прямому значенні слова, тканина власного серця І. Франка — особи.

Уже згадувалось: Франко подружжя розглядав як союз людей однакових поглядів, які допомагають одне од-

ному в громадських справах, взаємозбагачуються знаннями, не замикаються лише в сімейному колі. О. Ф. Хоружинська (1864—1941) допомагала чоловікові і як рецензент його творів, і як видавець, як експедитор дозволеної і забороненої літератури, була членом Львівського жіночого товариства «Труд», її називали «толстовкою», бо, люблячи працю, сама варила, прала, прибирала (жінка навіть простого чиновника тоді вважала це «низьким»...). Ольга Федорівна була людиною доброго серця, хоч, може, трошки «сухою» в прийомі знайомих. Зовнішність давала змогу назвати її красивою: середнього росту, струнка, русява, мала променисті чорні очі. Нарешті, любила і вміла співати.

Здається, І. Франко знайшов усе, чого шукав. Так, усе. Крім одного — кохання... Правда, говорити про повну відсутність почуттів кохання до дружини аж ніяк не можна. Принаймні, Франко дуже цинив і поважав свою подругу життя, свою «маму», як він її називав у листах. Коли в 1898 році Ольга Федорівна була хвора, він писав до сестри дружини: «Хто зуміє так ласкаво і з такою любов'ю відноситись до дітей і мене: бере жах, що хтось чужий буде їх карати».

«Фатальне для мене було те,— читаємо у листі Франка до А. Кримського,— що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Отся любов перемучила мене дальших 10 літ, її впливом були мої писання «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єси в «Ізмаргді...» повість «Lelut —

Polelum». Після цього Вам буде зрозуміла п'єска «Тричі мені являлася любов» у «Зів'ялому листі». Нагадаємо її:

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лелія біла,
З зітхання й мрії уткана, із обшив
Сріблястих, мов метелик, підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла
І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
Пахуча, як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга — гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.
Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
«Мені не жить, тож най умру одна!»
І мовчки щезла там, де вічно темно.

Явилась третя — жінчина чи звір!
Глядиш на неї — і очам приємно,
Впивається її красою зір.
Та разом страх бере... душа холодне...

Перша — Ольга Рошкевич. Друга — Юзефіна (Юзя) Дзвонковська, вчителька у Станіславі, хвора на туберкульоз; вона незабаром померла. Третя — довголітня любов — мука поета — Целіна Журовська (після заміжжя Зигмунтовська).

В «Зів'ялому листі» є багато автобіографічного елемента. Це, зокрема, в таких віршах, як «Чого являєшся мені...», «Якби знав я чари, що спиняють хмари», «Як почувеш вночі край свого вікна», «Як віл в ярмі, отак і день за днем» та багато інших. Свою любов-муку поет називав гріхом, який він вгамовував на дні серця. Він не тікав легковажно від сім'ї, він боровся з собою. Та побороти не зміг, здається, до смерті.

Що ж до узагальнюючого напрямку збірки, то варто нагадати всім відоме: книга не була проявом занепадництва. Про це свідчить не лише зміст збірки, кілька суспільно гострих віршів, а й лист Франка до Василя Лукича, написаний поетом ще перед виданням збірки «Зів'яле листя».

«Дорогий друже! — писав автор збірки. — З порученням пані Німентовської шлю Тобі пачку її віршів та рівночасно додаю й від себе один віршик — відповідь Щуратові на його дурацьку замітку про мій декадентизм. Утім його мудруванню, що він випотрошив із себе по поводу моєї особи (у віршах 1-го жмутку «Зів'яле листя»), маса дурниць і помилок... А отсей один пункт я скристалізував у вірш, може, не дуже й поетичний, та все ж таки, здається, не зовсім і дерев'яний, нехай іде в люди...

27/8-1896

Ів. Франко».

Кожному зараз ясно: вірш «Декадент» свідчив, що особисті муки поета не могли убити у Франкові почуття обов'язку громадянина, сина народу, не могли відтягти

його від важкого, але добровільного обов'язку борця, революціонера:

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття:

Я не люблю безпредметно тужити,
Ні шуму в власних слухах вухах:
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

САТИРИК НАСТУПАЄ

Франка не лякала будь-яка боротьба. Про це свідчить його творчість другої половини 90-х років, особливо нещадна, смілива сатира. На протязі творчого двадцятиліття письменник дав багато зразків гнівного сміху. Але саме в 90-і роки сила цієї зброї виросла у Франка незвичайно. Навіть важко уявити, як в один і той же час душа творця і його слово могли робити такі переміни — від настрою, що, здається, пестощами і теплом своїм зігріє золоту бджілку, збиту в полі поривом холодного вітру, до вогненної блискавки, яку нічим не зупиниш.

«Блискавкою», що вдарила у найдошкульніше місце австрійських буржуазних порядків, було оповідання І. Франка «Свинська конституція». Ні один твір з такою швидкістю не розлетівся по світу, як цей...

В журналі «Житє і слово» за 1896 рік було надруковане оповідання «Чиста раса», яким старик висміяв антилюдську расистську теорію «вибраних», проповідувану Ніцше, а з цим і всіх шовіністів та націоналістів.

1897 рік приніс Франкові сатиричну казку «Звірячий бюджет» і сатиричне оповідання «Острий-преострий староста». В 1898 році з'являється памфлет «Доктор Бессервіссер».

Проте переможні удари Каменяра чергувалися з ударами ворогів по ньому. Бій для Франка був не легкий. В 1897 році радикальна партія висунула його кандидатом у депутати по двох округах: в одному з них — Перемишль—Мостиська—Добромилль — письменник уже балотувався в 1895 році, другим був округ Перемишль—Мостиська—Рудки—Самбір—Дрогобич—Підбуж. 11 і 15 березня давні засоби махінацій принесли перемогу васалам влади. Старости, багнети жандармів, безсоромна брехня на Франка буржуазних писак та підкупи були покликані, щоб «уберегти» парламент Відня від народного кандидата...

І. Франко назвав ці вибори «кривавими виборами 1897 року». У статті «Русько-польська згода і українсько-польське братання» він писав: «Не будши русином і не живши тоді серед руської суспільності, ніхто не може мати поняття про враження, яке робили тодішні події. Пригадаю лиш один факт — не дуже голосний, але характеристичний. Міністр внутрішніх справ Казімір Бадені, ідучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де ви-

І. ФРАНКО. ФОТО. 1896 р.

БУДИНОК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ДЕ ВЧИВСЯ І. ФРАНКО.

дав докладні вказівки для переводження виборів, зупинився на пару днів у Кракові, і там на якімось панському зібранні виголосив промову, в якій з цинізмом... заявив із натиском: «Wybory w Galicji odbywają sie całkiem legalnie». І це в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих давидівських селян...»

Крім цього морального бою, Франко переживав під час виборів ще й біль фізичний: він був тяжко хворий на очі, багато тижнів письменникові довелося, лікуючись, жити у затемненій кімнаті і з зав'язаними очима. Криваві вибори і хворобу Франко назвав: двома собаками, які заскочили його на перелазі 1896—1897 років.

Вражений запродавством народоців і москвофілів, які були лакеями цесаря, І. Франко кров'ю власного серця пише передмову до своєї збірки «Obrazki galicyjskie» («Галицькі образки») — «Дещо про себе самого» (1896 р.). Автор цієї болючої сповіді говорив, що він не любить «Русі» так, як люблять її псевдопатріоти. Але твердо підкреслював:

«Коли, незважаючи на те, почуваю себе русином і по змозі і силі своїй працюю для Русі, то... цілком не з причини сентиментальної натури. До цього примушує мене почуття собачого обов'язку. Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де

пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали... І коли що полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу, як руський народ, хоч він гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка праця не піде на марне».

Злобні нападки шляхти під час обох виборів, її підступність спонукали Франка виступити у віденській газеті «Die Zeit» (1897) з статтею «Поет зради», спрямованою проти Міцкевича і валленродизму взагалі. Виступ критика був несправедливим і не зовсім тактовним. Після цього і польська шовіністична шляхта, і українські буржуазні націоналісти об'єдналися у війні проти Каменяра, не цуралися найпідліших методів помсти. Його звільнили з роботи в газеті «Kurjer Lwowski».

Сучасник Г. Бігеляйзен у статті «Мої спогади про Івана Франка» писав: «Наслідки Франкової статті були фатальні. Франко опинився без кусника хліба. На мурах Львова появилися плакати з наругами і напастями на нього». Шовіністи навіть у газетах радили показати Франкові, як він сам пригадував, «силу польських кулаків». Дехто з запальної шляхти навіть вимагав: «Śmierć Francel!»

В. Стефанік розповідав, що під час свого побуту у Львові він охороняв письменника, коли той виходив на прохід у Стрийський парк, бо шляхта і справді могла помститись фізичною розправою.

У газеті «Діло» з'явилась наклепницька стаття «Смутна поява», в якій непідписаний автор (Ю. Романчук), обвинувачував письменника в зневазі до народу. Народовці вимагали бойкоту письменника.

Важливо, що письменник не був самотнім. На його захист стала передова інтелігенція, українська і польська прогресивна молодь, у ряді газет появились замітки, в яких роз'яснювали справжню позицію письменника.

Саме в цих умовах з'являється збірка І. Франка «Мій Ізмарагд» (Львів, 1898; вийшла фактично в кінці 1897 року).

Поруч із загальнолюдськими повчаннями (у розділах «Паренетікон» та «Притчі») у книзі знаходились сповнені сучасністю, класовими роздумами революційно спрямовані вірші, поеми і легенди. Ідейна і естетична боротьба в Галичині і, зокрема, боротьба навколо особи поета відбилась у розділі книги «Поклони». Тут автор помістив і відповідь критикові «Зів'ялого листя» — вірш «Декадент», і вірші «Поет мовить» та «Україна мовить», звернені проти лжепатріотів, тут знаходимо і знамениту сатиру «Сідоглавому»:

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво,—
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спекти в жива...

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,

А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьманця, панування,—
Мене ж болить її
Відвічне страждання.

У Франковій збірці знаходимо відгомін щоденного суспільного життя краю, гірку долю трудівника (особливо у розділах «По селах» та «До Бразилії»).

Творами, що захищали трудову людину, що боролись проти всякої реакції, письменник утверджував свій авторитет серед народу, хоч як вороги намагались перешкодити цьому.

ПЕРШИЙ ЮВІЛЕЙ

Прекрасним доказом авторитету Івана Франка, любові до нього прогресивної інтелігенції і мільйонів простих трудівників свідчить святкування ювілею 25-ліття літературної і громадської діяльності письменника-борця в 1898 році. У час переслідування і спроб урядової преси остаточно «покінчити» з страшним для себе ворогом у Львові з ініціативи студентів Львівського університету та ряду діячів радикальної партії в кінці 1897 року почалась підготовка до ювілею. Головою комітету було обрано Володимира Гнатюка — тоді ще молодого помічника учителя і вже знаного фольклориста.

Підготовка до свята і саме проведення його вважалося боєм з ворогами. І треба сказати, що цей бій був переможним, виграним. До ювілею з ініціативи львівської молоді видано книгу «Привіт д-ру Івану Франку», в яку увійшли твори І. Карпенка-Карого, Лесі Українки, Н. Кобринської та ін., «Спис творів» І. Франка (126 стор.), збірку пісень на його слова та оповідання «Місія» і «Чума».

Іван Труш намалював портрет ювіляра, було зібрано 2000 крон як подарунок для матеріальної підтримки поета. На ім'я І. Франка надійшли сотні привітань з усієї Галичини, з Петербурга, Києва, Чернігова, Полтави, Одеси, Лубен, з Курська, Варшави, з Софії, Праги, Відня. Багатозначне те, що привітання писали і сільські громади, і окремі селяни. Міста, містечка і села виряджали свої делегації і представників до Львова на ювілей.

З далекого Якутська прислав фото П. Грабовський, на якому написав: «Вітаю з 25-літнім ювілеєм праці письменницької. Нехай вона знов і знов будить до життя рідному народові на добро та славу! В думці завжди з Вами, Ваш щирий прихильник Павло Граб». Це фото знаходиться у Львівському меморіальному музеї Івана Франка. Ще до дня ювілею, 21 жовтня 1898 року, Леся Українка писала з Києва своєму вчителеві і порадинику:

«Хоч трошки завчасне, але вже при сій «оказії» повиную Вас з юбілеєм... Була б я рада, коли б могла сама побути на Ваше свято, може, тоді щире стискання руки замінило б слова... Ви знаєте, що я щиро поважаю Вас і Ваш талант, а знаючи тяжку долю українського по-

ета, «рада б неба прихилити», аби доля поліпшала. Щастя Вам боже на кожній дорозі.

Щиро поважаюча Вас

Леся Українка».

Реакція намагалась хоч як-небудь перешкодити вшануванню поета. На об'явах про святкування якісь брудні руки писали образливі слова, москвофіли відмовились дати зал «Народного дому» для вечора. Довелося, не говорячи для якої мети, урочистий вечір влаштувати у залі поштового клубу (тепер Палац культури промкооперації на вулиці Фурманова).

І ось настало 30 жовтня 1898 року. Івана Франка привезли на фіакрі члени ювілейного комітету. Коли увійшов у зал, публіка, а її було битком набито, довгими оплесками привітала ювіляра. Відкрилась завіса. На сцені висів створений Трушем портрет поета, на столі лежали подарунки, вітальні телеграми та листи.

Першим промовляв Володимир Гнатюк. «Коли перейдемо історію нашого розвитку за останні 25 літ,— почав промовець,— побачимо, що ми зробили за сей час великанський поступ у народнім життю. Заслуга в тім в великій мірі припадає нашому ювілянтові... Від наймолодших літ стояв він в ряді перших борців за волю думки, слова, за свободу совісті, він боровся неустанно проти всяких заходів темноти, шарлатанства і нещастя. Він любив правду і терпів за неї...»

А далі виступили від імені хліборобів посол-селянин С. Новаківський, від імені жінок — письменниця Н. Коб-

ринська, від молоді — голова товариства «Академічна громада» Гриць Гарматій, від радикальної партії — М. Павлик... Івана Франка заслужено називали провідником і вчителем, своїм улюбленим письменником.

«Ти для молодіжі 80-х і 90-х років був і є тим, чим був Шевченко для молодіжі 50-х і 60-х років», — заявив представник студентства.

Відповідь Франка на привітання була проголошена експромтом, повільно, плавно, але без напруження, бо йшла від серця, бо випливала з постійного життя і твердо обраної в житті позиції.

«Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинішнє свято. Поперед усього подяка молодіжі, що не щадила на се трудів і заходів, подяка всім тим, що явилися тут нині, подяка товаришам праці і переконань, щира подяка бесідникам, що промовляли з сего місяця...

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким вірцевим характером, щоб моя особа могла загри́ти всіх до себе. Двадцять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку.

...Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почуваю себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я від малку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було

власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненас-
танної праці.

...Головну вагу клав я завсіди на здобування загально-
нолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі
загальнолюдські права, тим самим здобуває собі і націо-
нальні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути
не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього
чоловіком.

...Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок —
але хто ж, роблячи якесь діло, не помилявся? Та нині я
можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або
мені самому або іншим вони служили осторогою і наукою.
А щодо себе самого я завсіди держався тої думки: нехай
пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається руський
народ!» ✓

Для вечора був підготовлений концерт. Готувати його
було нелегко. Композитор С. П. Людкевич, який тоді
відповідав за музикальну частину, розповідає, що деяким
солістам — учням гімназій — директори забороняли брати
участь у вшануванні революціонера. Хор «Боян», не без
тиску «звище», відмовився виступати, і тому було створе-
но новий хор з студентів і гімназистів. Оркестр найняли
військовий. Вести репетиції оркестру довелося без капель-
мейстра і так, щоб про програму не знало начальство.

Спеціально до ювілею були написані і виконані «Віч-
ний революціонер» (музика С. Людкевича), «Ой ти, дів-
чино, з горіха зерня» (музика С. Воробкевича), «Не за-
будь юних днів», «Розвійтеся з вітром», «Місяцю-князю»

і «Безмежне поле» (всі чотири в музиці М. Лисенка). «Мій раю зелений» — сольну пісню склав і виконав селянин посол Яцько Остапчук.

А після концерту — «комерс», тобто урочиста вечерея. Він відбувся в залі «Фрозін» («Веселий настрій») при ресторані «Жоржа» (тепер «Ітурурист»). І знову тости, побажання, величання. І. Франко був веселий, такий настрій траплявся не часто. Пив навіть вино, і то не розбавляючи, як звичайно, водою. А коли довелося промовляти, з гумором відповів на тости друзів.

Гуляли довго. Молодь носила Франка на руках у буквальному і переносному розумінні.

До ранку не спав поет. Але вперше не тому, що сидів за роботою...

БУДНІ ВЕЛИКОЇ ЛЮДИНИ

А на другий день — звичайний розпорядок трудового дня. 10—11 година ранку — Франко у редакції журналу «Літературно-науковий вісник», в редакції «Наукових записок Товариства ім. Шевченка» або ж «Українсько-руської видавничої спілки». Всі вони містились у сусідніх будинках № 24—26 на вулиці Чарнецького (тепер Радянська); друга година дня — Франко йшов додому, наспівів, читав. О п'ятій годині пополудні повертався назад на роботу.

Дома тепер удень бував менше, ніж раніше. Адже з 1897 року перестав виходити редагований на його кварти-

рі журнал «Жите і слово». «Мозком і душею журналу «Літературно-науковий вісник» від 1898 до 1906 року включно був Іван Франко», — казав сучасник Каменяра письменник М. Яцків, співробітник цього місячника.

З спогадів дітей Франка відомо, що письменник не використовував неділю для відпочинку. Навпаки — це був для нього день найбільш напруженої праці, день, що давав змогу зосередитись. Найближчі до Франка люди підкреслюють у ньому рису завзятого риболова і збирача грибів. Але ж він попросту не мав часу збирати гриби і ловити рибу. Ця розкіш приходила під час літніх відпусток. Лише інколи в погідний день ішов Франко з усією сім'єю на прогулянку до Зубрицького лісу (недалеко від Львова — у бік станції Сихів), на Вульку (Вулецька гора, район парку ім. Богдана Хмельницького), на Високий Замок, рідше — на Кривчиці (присілок під Львовом) чи на Чортову скелю (біля Винник).

Письменник радо відвідував літературні вечори, які відбувались у будинку «Просвіти», де тепер книгарня на площі Ринок, 10, брав участь у диспутах. Часто бував на квартирі В. Гнатюка (він жив на теперішній вулиці Коцюбинського, 19), де також точились літературні розмови і «бої». На увагу заслуговує те, що під час кількох своїх приїздів до Львова М. Коцюбинський зупинявся на квартирі В. Гнатюка. Заходив сюди Г. Хоткевич та інші письменники.

З літами творчий таланти І. Франка не спадали, енергії, як і завжди, не бракувало. В 1899 році у Львові поет ви-

дає збірку «Поєми». У 1898—1900 роках нагромаджується в нього чимало поетичних творів, багато з яких автор друкує в ЛНВ. Більшість з них було включено у збірку «Із днів журби» (Львів, 1900). В цій збірці пробивається Франкова давня журба — далекою луною, як прощання з молодістю, відлунює любов до Целіни:

Не гоїться рана,
Хоч мию сльозами,
Хоч час на ню капає
Цілющі бальзами,
Хоч сонечко гріє
І зірка рум'яна
Цілує, яріє —
Не гоїться рана!

Але це вже луна далекого минулого. Якщо журиться тепер Франко, то головню тому, що мало зробив для суспільства, а часто приходять хвороби. Та й з цим сумом мужньо бореться поет. Як у 1883 році, як у дні юності, коли Іван Франко гукнув на весь світ «Люди, люди, я ваш брат!» — так і тепер чується той дух революційної бадьорості, молодості, дух відданого служіння народові, аж до самовідречення:

...Люди! Діти!
До мене! Я люблю вас, всіх люблю!
І все зроблю, що будете хотіти!
Чи крові треба — кров за вас проллю!
Чи діл — я сильний, віковичні скали
Розторощу, на землю повалю...

Поет-борець прославляє суспільну працю, хай і важку, та потрібну.

Важливою суспільною працею, своїм громадянським обов'язком вважав І. Франко художню творчість. «Під завісу» XIX століття письменник пише і друкує такі гострі, злободенні твори, як сатиричні оповідання «Odi profanum vulgus», «Історія однієї конфіскації», «Щука», оповідання «Вівчар», «Полуйка» та інші, повість «Перехресні стежки» (надрукована у ЛНВ, 1900). У 1900 році видає збірку «Сім казок», в яку помістив свої політичні казки — сатиричні твори.

ПОЕТ СТРИЧАЄ БУРЮ

Як склалось життя письменника в буремні роки 1900—1905?

Після вигнання з «Kuriera Lwowskiego» (1897) він знайшов роботу в Науковому товаристві ім. Шевченка. Йому спочатку платили 35 ринських — удвічі менше, ніж у польській газеті. Через рік письменник уже одержував 80 ринських, а у 1899 році — 100 ринських місячно. З добробком у російських видавництвах, у німецьких газетах це сяк-так вистачало на прожиття. З цього часу і до кінця 1906 року І. Франко, як згадувалось, — головний співпрацівник «Літературно-наукового вісника». Інша справа, що роботи стало безконечне море, що допікала гризня з самоправним і бундючним М. Грушевським.

«Мене так використовують, що вже і жити не хочеться... Я мушу слухатися, бо моє існування zagrożене. З тої праці я осліп і оглух»,— розповідав Франко.

В 1901 році Франко купив шматок землі на вулиці Поїнського, 4 (тепер Івана Франка, 152) і почав будувати власну хату. Кошти на це були різні: залишки від приданого дружини, гроші, які були подаровані письменникові під час ювілею 1898 року, а головню банкова позичка (12000 крон). У ще не закінчений будинок Франка переїжджають з останнього чужого пристановища на вулиці Крижовій, 12 у свій давно вимріяний будинок. Це сталося влітку 1902 року. Скільки було радості, що позбулися отого вічного «не перешкоджай хазяйці», «не сядь», «не стань»! А далі раділи, садячи щепи яблунь і груш, кущі порічок, дбаючи про квіти на клумбах.

Проте Франко не позбувся постійних клопотів: хвороба дружини (Ольгу Федорівну доводилось часто відправляти до знайомого лікаря в Коломню чи на село — для спокою) та вічний «хвіст» — борги. Всієї позички банкові так до смерті і не зумів повернути письменник.

Довгі роки, поки працював Каменяр у Науковому товаристві, ім. Шевченка, незмінно можна було бачити, як він з паперами в руках, опустивши голову, виходив з дому, неквапливим, але досить спорим кроком ішов по теперішніх вулицях Франка, Щербакова, а там або звертав до бібліотеки «Оссолінеум», або до Народного дому (тепер Будинок офіцерів на Театральній). По дорозі заходив до знайомих букіністів на вулиці Баторія. А найчастіше вибирав

простіший шлях, бо спішив прямо на роботу в Товариство. В післяобідній час І. Франко йшов з дому так, щоб зайти чи до кав'ярні Шнайдера (початок теперішнього проспекту Шевченка), чи до кав'ярні «Монополь» (будинок на розі площі Міцкевича і вулиці Театральної) і там почитати газети, журнали.

В перші роки нового століття, незважаючи на постійну недугу очей (в 1903 р. лікар Г. Балабан зробив Франкові важку операцію правого ока), сумний настрій швидко вивітрюється, а незмінна риса поета — бадьорість та віра помітно зростають. Шукати причини цього далеко не треба: Франко вдихав у себе повітря буремного часу.

Після деякого спаду робітничого і селянського революційного руху в Галичині, зокрема у Львові, у другій половині 90-х років настає нове піднесення боротьби. Це піднесення тісно пов'язується з активізацією визвольних класових стремлень у Росії, на східній Україні. За перші чотири роки ХХ століття у Львові відбулося 143 страйки, в яких взяло участь 70% працюючих на підприємствах. Дуже важливо, що від чисто економічних вимог робітники (та й селяни) почали переходити до вимог політичних.

В травні—червні 1902 року страйкували львівські будівельники. Страйк закінчився розстрілом робітників на Стрілецькій площі (тепер площа Данила Галицького), барикадними боями, пролітою кров'ю трудящих і все ж, хай частковим, задоволенням вимог робітників: зменшено до 9,5 години робочий день, дещо збільшено зарплату. Іван Франко не стояв осторонь цієї боротьби. З ним радились,

читали його брошуру «Страйк чи бойкот», видану ще в 1896 році, але в той час дуже потрібну. Відгомонам подій на Стрілецькій площі була незакінчена поема Каменяра «Муляр Никифор».

Події у Львові сколихнули і селянство. У 20 повітах Галичини відбулися страйки батраків. На початку нового століття широко розгортався і студентський прогресивний рух. 8 і 19 жовтня 1901 року студенти Львівського університету зібралися на мітинг, на якому вимагали введення української мови як мови викладової або ж створення окремого українського університету. Деканів і ректора, які намагались закрити мітинг, студенти освистали. Лекції надовго були припинені. Протестуючи проти національної дискредитації (в учбових не теологічних закладах Львова навчалось не більше 20% українців), українські студенти покинули в 1901 році Львів і перейшли в інші вузи, почали бойкот наповненого польськими шовіністами університету.

Про всі ці події у Львові і взагалі в Галичині інформував І. Франко світ. В 1902—1903 роках в газеті «Die Zeit» він помістив такі статті, як «Львівські неспокої», «Мужицькі страйки в східній Галичині», «Події у Львівському університеті» та інші.

Джерелом натхнення у праці Франка і надалі лишалося соціалістичне вчення. В багатьох важливих позиціях будови буржуазного суспільства, в необхідності класової боротьби, зокрема загальних страйків, у питаннях національних та інтернаціональних І. Франко дотримувався точки зору основоположників соціалізму. В 1900 році у журналі

ЛНВ Франко друкує відому статтю «Поза межами можливого». Основні її тези не розходяться з працями К. Маркса і Ф. Енгельса. Всупереч лібералам, які шукали «миру і гармонії» між класами, Каменяр проголошує: «Адже змагання до усунення економічного визиску мусить... бути змаганням до усунення визискувачів своїх чи чужих...»

Велика Франкова стаття «Що таке поступ?», яку він написав і опублікував у львівському журналі «Поступ» за 1903 рік, має ряд помилок. Але й вона є свідченням знайомства автора з новою соціалістичною літературою і доказом впливу на нього марксистського вчення (особливо щодо історично-матеріалістичного пояснення шляхів розвитку суспільства).

І. Франко, як і М. Павлик, був багатьма нитками зв'язаний з марксистськими організаціями, з марксистською пресою. В. Бонч-Бруєвич, підпільний діяч соціал-демократ, близький помічник В. Г. Плеханова і В. І. Леніна, у статті «Мое листування з Іваном Франком» згадує багато дуже цікавого про зв'язки Каменяра з найпрогресивнішим рухом у кінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Г. В. Плеханов добре знав журнали і художні твори, які видавали І. Франко і М. Павлик.

Особливо важливими були зв'язки Франка з марксистами в 900-х роках. «З 1900 року,— пише В. Бонч-Бруєвич,— стала видаватися ленінська «Искра». З першого номера газети я завжди вислав І. Франкові номер за номером, а також усі найголовніші видання революційної со-

РУІНИ КНЯЖОГО ЗАМКА В ГАЛІЧІ.

ОЛЬГА ХОРУЖИНСЬКА ЗІ СВОЄЮ СЕСТРОЮ.

БУДИНОК ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО
МУЗЕЮ І. ФРАНКА.

М. КОЦЮБІНСЬКИЙ, І. ФРАНКО, В. ГНАТЮК.

ціал-демократії, в тому числі твори В. І. Леніна «Що робити?», «Крок вперед — два кроки назад».

«В. І. Ленін,— як пише Бонч-Бруєвич,— звісно, знав по списках нашої експедиції, що І. Франкові та М. Павликові все посилається, і дуже схвалював це, говорячи, що з українцями треба завжди тримати тверді зв'язки».

І. Франко стає львівським кореспондентом «Искры» і журналу «Жизнь», він також допомагав у розповсюдженні деяких книг В. І. Леніна.

Отже, цілком зрозуміло, чому Франко так цікавиться соціал-демократичним рухом у Росії, звідки він черпає матеріали для ряду своїх праць, що з'являлись у пресі. В ЛНВ за 1904 рік І. Франко друкує статтю «До історії соціалістичного руху». В ній автор детально проаналізував «Комуністичний маніфест», зазначаючи: «Сей Маніфест відразу відкрив перед людством непохитні історичні закони, що з елементарною силою пруть до здійснення соціалізму».

Захистом революційного соціалістичного руху має була дуже продумана, тонка, а разом з тим гостра стаття Франка «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» (ЛНВ, 1904)— відповідь на митрополиче послання «О kwestії соціальной». Церковний мракобіс Шептицький хотів ним перетяти шлях соціалістичним ідеям, приписуючи соціалізму найстрашніші «жахи» неморальності, протиприродності та ін. Ці вигадки розбив І. Франко.

Січневі події 1905 року в Петербурзі сколихнули прогресивне людство світу. До Львова вони докотилися зра-

зу ж. Уже через кілька днів у газетах появились повідомлення про розстріл мирної демонстрації.

31 січня 1905 року у Львові відбулися багатолюдні робітничі збори. Промовці підкреслювали велике значення російської революції для визвольної боротьби трудящих Галичини. Російську революцію вітала передова студентська молодь. Так, 2 лютого 1905 року на зборах студентів міста Львова, в яких взяло участь близько 1500 чоловік, була прийнята резолюція солідарності з молоддю Росії. «Боротьбі цій за свободу для всіх готові ми посвятити всі наші сили», — писалося в резолюції. Демонстранти, що пройшли по місту, несли плакати: «Геть царат!», «Нехай живе соціальна революція!» Лунали революційні пісні.

У Львові і по всій Галичині почалися страйки друкарів, будівельників та інших. Свято 1 Травня 1905 року стало політичною маніфестацією, в якій взяло участь понад 5000 чоловік. Страйки і демонстрації не припинялись у Львові і в багатьох західноукраїнських містах весь 1905 рік.

В цьому вирі революційних подій І. Франко зайняв належне борцю-Каменяреві місце. У львівській прогресивній газеті «Новий громадський голос», № 9, він опублікував статтю «Максим Горький», приєднавшись цим до вимог передових людей світу звільнити з тюремного ув'язнення «оздобу російського письменства». З перемогою революції 1905 року Франко пов'язував надію на політичне і економічне звільнення трудящих і Росії, і України. Він також популяризував революційні події, давав їм оцінку, гуртував сили до боротьби. В «Отвертому листі до галицької

української молодіжи» Франко писав: «Дожили ми великих переломових подій. Те, що наповняло наші серця тугою і завистю при читанні подій таких бурхливих літ, як 1789 або 1848, тепер на наших очах. І не те, що на наших очах: бурхлива хвиля історії захоплює нас самих».

Стоячи на позиції, що історія розвитку суспільства — це «не історія героїв, а історія масових рухів і перемін», Франко закликає молодь взяти участь у революції.

Безсумнівно, що завдяки старанням Франка в ЛНВ за 1905 рік появився ряд художніх творів, у яких прямо чи принагідно відображались революційні події в Росії, революційний настрій західноукраїнського народу. Звичайно, не випадково попав у журнал саме в цей час вірш Лесі Українки «Напис в руїні» з його могутнім «Хай згине цар!», вірш чеського поета Яна Махара «Постіл у Росії» в перекладі Каменяра.

Вершиною і найкращим відгомонам революційних настроїв народу та Франка як його виразника є поема «Мойсей». Поет любив читати свій твір перед широкою аудиторією. Бачити, як світяться очі слухачів, як у них займаються іскри великої віри у майбутнє, було справжнім великим щастям для Франка. Відходили тоді фізичні болі, образи, які так часто зносив, тіло знову наливалось силою.

ОСТАННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

П'ятдесята річниця життя І. Франка, яка наступила 27 серпня 1906 року у Львові, пройшла якось непомітно. Письменник щодня вимірював пішки від дому до редакції ЛНВ, читав там рукописи, заходив «на газети» до кав'ярень і писав. У ювілейний день так само, як і в інші. Лише на східній Україні в газеті «Южный край» професор Харківського університету М. Ф. Сумцов привітав невтомного трудівника. На честь п'ятдесятиріччя за великі заслуги в науці вчена рада Харківського університету присвоїла І. Я. Франкові звання доктора російської словесності.

Питання про ювілей Франка у Львові якось ніхто не ставив. Передові сили громадськості були зайняті гострою суспільно-політичною боротьбою — за виборчі права, за підвищення заробітної плати трудящим і скорочення робочого дня, за український університет. Аж у листопаді одізулася газета «Діло», і то скоріше не з поздоровленням, а з докором громадськості, що не зуміла своєчасно привітати письменника; у грудні прислали поздоровний лист діти однієї школи. Та він і не чекав повторення 1898 року; він взагалі, як сам писав, був «не охочий до всяких роковин». Ювілейний рік письменник відсвяткував тим, що в 1906 році видав аж дві книги — збірку поезій «Semper tunc» та оповідання «Місія. Чума. Казки і сатири».

На початку 1907 року І. Франко втратив місце в ЛНВ: журнал було перенесено до Києва. Але роботи вистачало й у «Записках Товариства ім. Шевченка». Вчений напо-

легливо працює над задуманою книгою з історії української літератури редагує і видає Шевченків «Кобзар», постійно займається фольклором. Праця, звичайно, не була спокійною. Так, наприклад, згадану «історію української літератури» всіма силами намагався не допустити до друку М. Грушевський, хоч філологічна секція Товариства ім. Шевченка обстоювала видання, і тому автор домовляється про друкування її в Києві і Петербурзі. Короткий нарис літератури він написав у цей час для Угорської Академії наук.

Вільний тепер від клопотів у ЛНВ, Франко в 1907 році старається одержати місце в університеті, але безуспішно. Ганебність цих заперек і постійних переслідувань добре відтінює відомий факт: у Львові влада не хоче дати Франкові посаду викладача в університеті, а видатні вчені Росії О. Шахматов, Ф. Корш та інші в цьому ж році висувують його кандидатуру в дійсні члени Російської Академії наук.

1908 рік звалився на І. Франка великим нещастям. В першому ж місяці письменник захворів важкою хворобою: почався процес паралічу. Він скаржився на болі голови, говорив, що йому ние тіло, ломить ліву руку. Але роботи не кидав, щодня був у Товаристві, робив коректуру своєї великої наукової праці «Галицько-руські народні приповідки». Івана Яковича довелося негайно везти до Ліпіка (Словенія) на йодові води. Місячне лікування не допомогло. Навпаки, хвороба прогресувала, у Франка появились приступи нервового розладу, і 15 квітня його забра-

ли назад до Львова (у Ліпик їздив син Тарас), а наступного дня помістили у водолікувальний санаторій доктора Свйонтковського (тепер лікарня на вулиці Інститутській). Багато друзів відвідували письменника, намагались підбадьорити його. Особливо щиро опікувався письменником В. Гнатюк.

Через кілька місяців І. Франко вийшов з санаторія. В руках не міг втримати навіть олівця. А працювати треба було. Добрим помічником його став старший син Андрій — він записував те, що батько диктував. Але тому, що думка письменника працювала безупинно, ніякий помічник не міг замінити власних рук. І тоді Франко почав привчаться робити, здавалось, неможливе; він зубами закладав між задерев'янілі пальці правої руки олівець чи ручку, допомагав трохи лівицею і так писав: і так був незалежним, не ставав на дорозі іншим своїми турботами, своєю безпорадністю. Він старався нікому не докучати, боровся з страшним ворогом — хворобою. Боровся уперто, завзято.

Минуло кілька місяців, і львів'яни знову бачили на вулицях міста похилену голову своєї великої людини. За старою звичкою Франко заходив до кав'ярень, переглядав газети, слухав суперечки про модну в той час модерністичну літературу, найчастіше мовчав і лише зрідка кидав гостру фразу в бік захисників декадансу. До нього підходили з питаннями. Йому пропонували допомогу. Франко приймав лише послугу секретарювання, і то не завжди.

На загальних зборах наукового Товариства ім. Шевченка в 1909 році Франкові було призначено 200 крон

щомісячної пенсії. В становищі, в якому опинився письменник, це було доброю підтримкою матеріальною, а ще більше підтримкою моральною.

Як і раніше, у пресі з'являлись вірші Франка, прозові твори, щороку виходила з його ім'ям якась більша наукова праця чи художня книга. Так, у Львові в 1910 році було видано книги «Молода Україна», «Нарис українсько-руської літератури», у 1911 році вийшла збірка віршів під заголовком «Давне і нове». У тому ж році на книгарських полицях магазинів з'явилися видані у Львові збірки «Батьківщина і інші оповідання», перевидання «Зів'ялого листя», переклад Франка з російської мови «Спомини з еміграції» О. Герцена та інші; в 1912 році Франко видає наукову працю «Причинки до історії України-Русі», перекладає чимало з французької, італійської, латинської, єврейської мов. Треба сказати, що в роки хвороби І. Франко особливо захоплюється перекладацькою роботою, і це захоплення не залишає його майже до смерті.

1913 рік був також багатий на переклади з творів Данте, Сапфо, авторів старонімецької літератури. Тоді виходить також збірка Франка (перевидання раніше друкованих творів) «Рутенці», а в 1914 — знаменита праця «Александр С. Пушкін. Драматичні твори» з передмовою перекладача, поетична збірка «Із літ моєї молодості» та книга статей, друкованих у польській і німецькій пресі, а тепер перекладених — «В наймах у сусідів».

Цей далеко неповний реєстр книг І. Франка — свідчення величезної працелюбності і сили волі письменника,

вченого, борця. Якщо додати, що кожного року наука поповнювалась великими томами його досліджень з фольклору (видання «Галицько-руських народних приповідок», «Апокрифів і легенд», «Студій над українськими народними піснями» та ін.), якщо нагадаємо, що поет їздив по багатьох містах Галичини і читав свої твори, якщо згадаємо, як в 900-ті роки він боровся за загальноукраїнську літературну мову,— то лиш тоді матимемо деяку уяву про діяча, який жив не для себе, а для добра і слави рідного народу, для людства.

З ініціативи прогресивних письменників Східної і Західної України та львівських студентів у 1913 і 1914 роках було відзначено 40-річчя літературної і громадської праці Івана Франка. Знову було зібрано значний грошовий дарунок, підготовлено книгу «Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменницької праці». До неї прислали свої твори та студії М. Горький, В. Короленко, Леся Українка, Л. Мартович, Т. Бордуляк, О. Шахматов, В. Ягич, О. Брюкнер та ін.

Урочисте святкування відбулося в найбільшому тоді у Львові залі філармонії (тепер будинок драматичного театру ім. М. Заньковецької). Вшанувати письменника прийшли тисячі людей, які в залі поміститись не змогли. Дочка Анна, яка була на вечорі, розповідає:

«Радісний і зворушений, слухав він сердечні привітання приятелів, представників молоді. Татові очі на хвилинку втратили сумовитий вигляд. Але моє серце стискалося з болю, дивлячись на його безпомічну тендітну пос-

татъ. Це вже не був той провідник каменярів, що сильною рукою ламав скалу, це був знесилений змаганнями, прибитий горем велетенъ. Хоч він вийшов на сцену подякувати за свято, уряджене для нього, але це не була вже та сильна промова, як на першій його ювілеї, це були тихі слова подяки. Проте він бачив і знав, що не даремною була його сорокалітня праця для свого народу».

В 1914 році вибухла війна. Ів. Франко залишився дома сам. Синів забрали в армію, дочка перед самою війною виїхала в Київ до тітки Ігнатович (Франко хотів також їхати, але на кордоні його завернули жандарми) і там змушена була залишитись, в грудні того ж року довелось помістити в лікарню дружину, з якої вона вийшла аж через 4 роки. Домашні обставини примусили Франка кілька місяців жити у свого шкільного товариша Рейхарта на вулиці Курковій, 25 (тепер Лисенка).

На наполягання лікаря Овчарського, який постійно наглядав за письменником, у квітні 1915 року поета помістили в так званій «Народній лічниці» у Львові (вулиця Скарги, 4, тепер Пирогова, 4, міська лікарня). Франко і там працював. «Добре, що хвороба тіла не вменшила мого духовного здоров'я та душевної сили,— ділився думками поет у листі до В. Якібюка,— що дає мені змогу день у день по кілька годин трудитися над збагаченням нашого письменства. Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою».

Основна тематика Франкових віршів та поем цього часу — антивоєнні виступи («Бризнала шибка», «Парламен-

тарний чортик» та інші). Скаліченою рукою друкованими кривулями поволі складав літеру до літери фізично безсилий поет і втискав у ці слова вогонь ненависті проти кровопролиття. Разом з тим цікаве й інше: Франко відчував, що війна мусить закінчитись якоюсь переміною, що старому далі не втриматись. «...Велика війна, яку переживаємо тепер,— писав він,— принесе нам без порівняння більше хісна, ніж може принести шкоди».

Ранньою весною 1916 року Франка потягло до власної хати. 1 квітня кинув «Народну лічницю» і пішки, часто відпочиваючи, пішов додому. Це була остання його мандрівка власними ногами по Львову. Мов би хотів попрощатися з рідним містом, з яким доля зв'язувала його 41 рік, мов би хотів зустрітись з усіма тими, для кого жив, кому служив, за кого боровся. Смерті не боявся давно, бо нікому й нічого не був винен, віддав людям усе, що мав (залишався лише невиплачений борг банкові). 9 березня навіть зладив духівницю-заповіт, за яким дітям записав будинок і авторські права, а оригінальні й зібрані рукописи, листування і бібліотеку — науковому Товариству ім. Шевченка у Львові.

Дуже чекав літа, бо вірив, що яскраве і гаряче сонце принесе життя. Але і квітень, і травень того року були дощовими, сонце майже не пробивалось через низькі хмари. Наскільки дозволяли сили, дома Іван Франко працював, диктуючи свої думки М. Колодію.

В останній місяць життя слуги Ватикану доклали немало старань, щоб скомпрометувати Каменяра, злякати його

го перед лицем смерті і добитись відступу від революційних позицій. Раз за разом підходили попи і монахи, намовляючи Франка висповідатись. Монах Г. Галушинський говорив, що так хоче бог. «Коли бог того хоче,— відповів поет,— то хай сам прийде, щоб я його самого почув».

Ксьондзи підсиляли до Франка навіть Целіну Зигмунтовську, сподіваючись, що згадка про давню любов зм'якшить серце хворого і він навернеться до церкви. Проте даремно. Не добився свого і піп Василь Давидяк, товариш Франкових студентських років. На «доводи», що смерть прийняти треба, очистившись від гріхів, І. Франко відповів:

«Тільки попи і ксьондзи приготовляють до смерті, а я приготовляв людей до життя і боротись, то в чому ж мої гріхи? Клянуся, не висповідуюсь. Всі грізні чорноризці трубили б на весь світ: Франко похитнувся перед величю смерті і навернувся. Цієї зброї не дам вам до рук».

Перед останнім диханням довго сидів на кріслі, мов би бажаючи не похилитися смерті, прийняти її не поваленим. Але невблаганна прийшла. Це сталося у неділю 28 травня 1916 року о четвертій годині дня.

Ольга Роздольська, Ольга Гнатюк (дружина фольклориста, а сам Володимир Гнатюк був важко хворий), Карло Бандрівський, Михайло Колодій, багато членів Наукового товариства ім. Шевченка зайнялись похороном. Нарядили у гарну вишиту сорочку. Ховати довелось в чужій гробниці, бо своєї не було за що збудувати. Щойно через десять років перенесли тлінні останки поета в могилу, над

якою збудовано величавий пам'ятник з граніту і бронзи на кошти, які збрала громадськість Галичини і частину яких дав уряд Радянської України.

На похорон І. Я. Франка зібралось понад 10000 чоловік. Трудящі Львова, близьких і далеких міст та сіл прийшли попрощатись з своїм співцем, другом, захисником. Провели його по вулицях (назви сучасні) Івана Франка, Щербакова, проспект Шевченка, площа Возз'єднання, Пекарська. Похорон тривав від сьомої вечора до дванадцятої години ночі.

Смерть Івана Франка сколихнула не тільки Україну, а й весь прогресивний світ. Ще довго після похорону надходили телеграми і листи, сповнені співчуття і любові до Титана думки і праці, ще довго на могилі хтось клав свіжі квіти. В українській, російській, чеській, польській, канадській, німецькій та іншій пресі з'явилось багато статей і некрологів.

...Над могилою його на Личаківському кладовищі стоїть величний символ життя поета-борця: Каменяр, що розбиває гранітну скелю неправди і неволі, що мостить дорогу прийдешнім поколінням. Таким невтомним і мужнім Каменярем навіки залишився Іван Франко у серцях народу. Весь світ віддає йому шану.

ПО ІНШИХ МІСЦЯХ ПЕРЕБУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА *

ВІД БАТЬКОВОЇ КУЗНІ ДО РОБІТНИЧОГО БОРИСЛАВА

Село Нагуєвичі (тепер село Івана Франка). Тут на околиці Слобода або Гора 27 вересня 1856 року народився Іван Якович Франко. Невеликий город садиби Франків був розділений дорогою: по одному боці стояла хата, по другому — кузня, описана в кількох творах письменника, оспівана у вірші «У долині село лежить». На місці, де була хата Яця-коваля, тепер споруджено обеліск.

В селі Нагуєвичі виростав майбутній письменник і писав свої твори: оповідання «Під оборогом», «Малий Мирон», «Злісний Сидір», повість «Борислав сміється» та численні поезії, наукові і публіцистичні праці, фольклористичні розвідки. У самому центрі села розташований літературно-меморіальний музей І. Франка. В ньому зібрані особисті речі письменника, рукописи творів. Є тут і про історію села — колись бідного, жителі якого не раз підні-

---

* Для цього повідомлення використано матеріали франківської експедиції, яку організував Львівський університет.

мались на боротьбу проти панства. За радянської влади Нагуєвичі — село Івана Франка — невпізнано змінилось: тут багато добротних будинків, велика школа, клуб. Більше 250 дітей колгоспників одержали вищу і спеціальну середню освіту.

Досі стоїть в селі дуб Івана Франка, старезний свідок дитячих і юнацьких років письменника. Під ним любив відпочивати Франко, тут він писав твори (зокрема, оповідання «Олівець»).

Ясениця-Сільна — село, сусіднє з Нагуєвичами. Тут Франко дістав початкову освіту, живучи в дядька Павла Кульчицького (школа Ясениці була ближче від хати Франка, ніж Нагуєвицька). В Ясеницю-Сільну письменник приїжджав і пізніше, коли були канікули в університеті, а також під час наукових фольклористичних експедицій.

Дрогобич посідає велике місце в житті і творчості Каменяра. Тут він навчався в так званій нормальній школі та в гімназії (з 1864 по 1875 рік). Про його навчання розповідають «Золота книга», яка зберігається в меморіальному музеї в селі Франка, листи Франка, стаття «Спомини із моїх гімназійних часів» та багато оповідань. Деякі з них, як, наприклад, «Отець гуморист» і «Гірничє зерно», письменник сам називав автобіографічними. З 1867 по 1875 рік Іван Франко навчається у Дрогобицькій гімназії. Цей будинок на вулиці А. Міцкевича, 4 — тепер один з корпусів пединституту ім. І. Франка.

Під час гімназійних років І. Франко читає поезії Т. Шевченка, старанно збирає народну творчість, складає

велику власну бібліотеку. В той же час юнак починає свою літературну творчість як поет, драматург, перекладач. Де-кілька віршів учня було опубліковано у львівському журналі «Друг».

Багато разів Франко бував у Добрівлянах (село біля Дрогобича). В 90-х роках тут, як і в багатьох інших селах, письменник заснував осередок радикальної партії, створив читальню, подарувавши багато книг та журналів.

Борислав часів І. Франка постає перед нами головню з творів письменника. Місто брудних вулиць, обдертих низьких хижин і бараків, багатьох корчм, ям з нафтовою ропою... Разом з цим — це перше в Галичині місто пролетарського руху, класових боїв. Про Борислав як місце важкої праці, про численні смерті заробітчан Франко начувався ще в дитинстві. Пізніше він побачив це сам. Тут Франко вивчав життя робітників. Письменника можна було бачити то на площі, де була біржа праці (зараз автобусна станція), то біля нафтових ям. Він розмовляв з робітниками, слухав їх оповідання про бідолашнє життя, уважав про їх настрої, а далі описував у статтях («Дещо про Борислав» та інші), у художніх творах («Воа constriktor», «Борислав сміється», «На роботі», «Вівчар» тощо).

У 1898 році робітники Дрогобича та Борислава висунули кандидатуру Франка до австрійського парламенту. У зв'язку з цим письменник не раз виступав з промовами перед робітниками. Франко був у близьких стосунках з відомим письменником С. Ковалевим — учителем, який

жив при школі (тепер вулиця Леніна, 21). До сторіччя з дня народження І. Франка в Бориславі встановлено пам'ятник письменнику.

ШЛЯХАМИ МОЛОДОСТІ ФРАНКА

Влітку 1884 року І. Франко разом з групою львівських студентів здійснив мандрівку по Прикарпаттю і Гуцульщині. Маршрут був такий: Дрогобич—Трускавець—Борислав, далі через Східницю на Урич, Підгородці, Крушельницю, потім через Корчани та Верхнє Синьовиднє до Бубнищ. Учасники подорожі давали концерти, Франко виступав з доповідями на актуальні теми тогочасного життя, закликав до «пильної невсипучої праці для народу».

Мандрівники оглянули недалеко від Болехова в селі Гошів старовинний монастир, що розташований на стрімкій скалистій горі. З цим монастирем пов'язані легенди про О. Довбуша (в повісті «Петрії і Довбушуки» Франко описав згадані місця).

З Болехова учасники подорожі 1884 року поїхали поїздом до Калуша, Станіслава, Коломиї.

В закутині Карпатського краю, на захід від міста Долини розташоване село Лолин. Воно зайняло в житті письменника чимале місце. Вперше Франко побував тут в 1874 році як репетитор сина попа Рошкевича. Тут він і зустрівся з дівчиною Ольгою Рошкевич. Після закінчення гімназії і в наступні роки поет часто бував у цих кра-

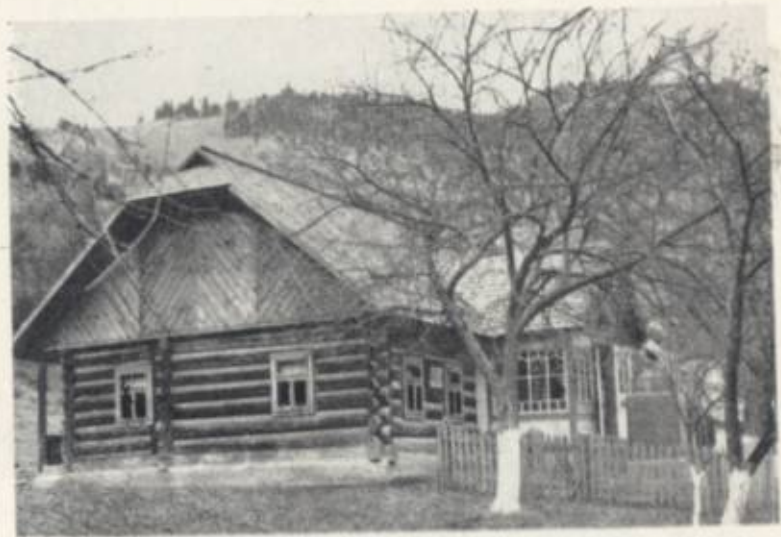
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ БУДИНОК КУЛЬТУРИ.
КОЛИШНЄ «МІЩАНСЬКЕ БРАТСТВО».
ДЕ І. ФРАНКО ЧИТАВ ПОЕМУ «МОЙСЕЙ».

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ БУДИНОК НАРОДНОЇ
ТВОРЧОСТІ. КОЛИШНІЙ «НАРОДНИЙ ДІМ», ДЕ
ВИСТУПАЛИ І. ФРАНКО, ЛЕСЯ УКРАЇНКА, О. КО-
БНЯНСЬКА, М. ЛИСЕНКО.

ПАМ'ЯТНИК І. ФРАНКУ В КИЄВІ.

МЕМОРИАЛЬНИЙ МУЗЕЙ І. ФРАНКА В с. КРИВОРІВНІ.

ях. Свої враження від чарівної природи, працьовитих людей і їх важкого життя письменник розповів у поетичних і прозових творах. У теперішньому Лолині стоїть пам'ятник Франкові, споруджений з ініціативи жителів села.

В КРАЯХ ПРИКАРПАТСЬКИХ

Прикарпаття — край, в якому часто доводилось бувати Франкові. Ось село **Березів-Нижній** Косівського району. Сюди до приятеля Кирила Геніка приїздив Франко у різні роки. 1 березня 1880 року Франко прибув у Коломию. По дорозі з Коломиї до Березова-Нижнього в містечку **Яблунові** Франка затримали жандарми і відправили до Коломийської тюрми, де він пробув 3 місяці. Незабаром Франко знову вернувся в Коломию, проживав у готелі. «Хворий на пропасницю, без грошей... сидів у темній кімнаті готелю» і писав оповідання «На дні». У 1884 році Франко брав участь у так званому «Вічі академіків у Коломиї». Перебуваючи в цьому місті, а також у Криворівні, письменник заходив і в «столицю» Гуцульщини — село **Космач** (через гірські хребти «Біла Кобила» (1476 м) та «Грегіт» (1471 м).

Станіслав (тепер Івано-Франківськ). Тут також частенько бував Франко, писав вірші. Вперше сюди Франко прибув у 1883 році. Точно не відомо чого, можливо, щоб зустрітися з Юзефою Дзвонковською, з якою хотів одружитися. У грудні 1884 року Франко знову у Станіславі.

На цей раз він був запрошений Н. Кобринською на загальні збори «Руського жіночого товариства». У 1890 році письменник приїхав до Станіслава на запрошення Шевченківського комітету прочитати доповідь «Тополя» Шевченка. Останній раз поет був у цьому місті тоді, коли читав свого «Мойсея» в 1914 році (вулиця Чапаєва, 24). По дорозі в Станіслав Франко зупинявся в Галичі, щоб оглянути руїни замка.

У 1895—1897 роках Іван Якович бував на передвиборних зборах у Мостиськах, Рудках, Самборі, а також у Нижанковичах, Судовій Вишні, Волі Арламовій, Стоянци та інших селах і містечках.

У 1904 році Франко бере участь у складі наукової етнографічно-антропологічної експедиції, досліджуючи села Бойківщини: Гребенів, Тухлю, Сможе, Висоцьке, Верхній Турів, Бориню, Лотовиська, Лавочне та Мшанці. Письменник закупив багато різних речей, одягу, а також придбав макет церкви, збудованої більше як триста років тому.

В гірському селі Тухля та у близьких селах бував Франко і раніше; адже в повісті «Захар Беркут» (1883) описані «з природи» чудові краєвиди цієї місцевості.

Перемишль. Сюди 21 серпня 1889 року прибув Франко разом з Маковеем, сестрами і братом Дегенами. Другого дня всі вони виїхали на Хирів, Устрики і Дидів, де відпочивали кілька днів.

Турка. В цьому місті (тепер районний центр) був І. Франко кілька разів. Випадок арештування письменника

(1895) турківським старостою змальовано в оповіданні «Гострий-прегострий староста». Становище людей Турківщини в тому часі добре постає з Франкової поеми «Вандрівка русина з бідою».

ПОКУТТЯ

З покутським населенням і з письменниками-«покутцями» Василем Стефаником, Лесем Мартовичем і Марком Черемшиною Франко тримав зв'язки протягом всього життя.

Кути. Каменяр не раз бував тут, зустрічаючись з прогресивно настроєними людьми. В Кутах (Мічуріна, 22) живе ще й досі вчитель М. В. Керницький, в колекції якого багато матеріалів про Франка.

Снятин. Сюди для участі в народному вічі приїжджав Франко та Павлик у 1892 році. Вони виступали на площі міста, а потім дали широку інформацію про це в журналі «Народ». У місті є меморіальний музей М. Черемшини, а сім кілометрів на північний захід від міста Снятина лежить село Русів, в якому жив і працював довгий час В. Стефаник. Зараз тут організований також меморіальний музей В. Стефаника.

Село Белелуя. Разом з іншими тогочасними діячами Франко відвідав попа Озаркевича, бачився тут з Ольгою Рошкевич. Раніше в цьому містечку жила Н. Кобринська.

Чернівці. З цим містом зв'язані імена Ю. Федьковича, О. Маковея, О. Кобилянської, Є. Ярошинської та багатьох інших письменників, композиторів, артистів. Бував тут і Франко. Вперше йому довелося сюди прибути в 1890 році в справі оформлення своєї освіти в Чернівецькому університеті. Франко систематично друкувався в Буковинських виданнях (журнали «Буковина», «Руська школа», виходили окремі книги). Востаннє Франко відвідав Чернівці 6 травня 1913 року у 40-річчя своєї творчої діяльності. З вокзалу через усе місто зустрічаючі проводжали Каменяра до будинку на вулиці Новий Світ, 37 (тепер Шевченка, 55), в якому зупинився поет. Це був своєрідний тріумфальний похід великого революціонера. Франко з великим успіхом читав поему «Мойсей» в Народному домі. 8 травня Франко відвідав О. Кобилянську, а на другий день залишив Чернівці, попрощавшись з містом навіки.

Вижиця. Сюди збирався Франко ще в 1892 році, щоб придбати старі рукописи. Частину з них письменник надрукував у книзі «Карпато-руське письменництво XVII—XVIII вв.». З цим містом тісно пов'язане й життя Федьковича як інспектора шкіл і письменника. Бували тут і В. Самійленко, Л. Українка, О. Кобилянська, В. Стефанік, Г. Хоткевич, І. Труш та багато інших діячів української культури. Не один раз у Вижиці бував Франко, зупиняючись у будинку «власителя руського склепу».

М. Москви (вулиця Комуністична, 21), який тепер прикрашений меморіальною дошкою.

В селах **Виженка** та **Підзахаричі** Франко почув дві легенди, які потім використав в історичній повісті «Захар Беркут», написаній «почасти з переказів народних». У Виженці зараз створений санаторій та будинок відпочинку.

Бергомет. У цьому селі Франко відпочивав у 1905 році, жив в будинку наглядача лісів В. Бурачинського, писав твори.

Хотин. Тут височить над самою річкою старовинна фортеця (XIV ст.), під стінами якої у 1621 році об'єднане польське і українське військо розгромило 400-тисячну армію Османа II. Франко високо оцінював значення цієї битви, з якої почався занепад могутності Туреччини.

ГУЦУЛЬЩИНА

З кінця минулого віку і до 1914 року Франко кожного літа відпочивав у селі Криворівня — своєрідній «українській Швейцарії». Часто тут бували й інші письменники та діячі культури: Коцюбинський, Черемшина, Маковей, Леся Українка, Стефаник, Кобилянська, Гнатюк, Хоткевич, а також артисти з МХАТу на чолі з Станіславським.

В центрі села — школа, новий великий клуб у гуцульському стилі, поруч з клубом — музей Івана Франка. Це була колись хата Василя Якібюка. Тут багато років від-

почивав улітку Франко. На подвір'ї — пам'ятник Каменяреві (погруддя). Відпочиваючи, Франко багато працював, читав твори В. І. Леніна «Крок вперед — два кроки назад», «Що робити?», написав статтю «З Галичини», до якої прихильно поставився Ленін. Франко любив ходити на прогулянки сам та з родиною, бував у «довбушевих печерах», піднімався до Писаного каменя біля села Ясенова, годинами розмовляв з гуцулами. Добирався Франко і на вершину гори «Піп Іван».

Ясенів. Франко був у цьому селі і описав скелі над Черемошем нижче Ясенова. В цьому місці втопився хлопчик з дараб, змальований в оповіданні «Терен у нозі».

Села **Красносілля** і **Голови** цікаві не лише тим, що тут бував Франко, а й тим, що тут був заснований Гнатом Хоткевичем гуцульський театр, що тут працював довгі роки один з найпрогресивніших учителів Лука Гарматій, у якого бували Франко і Коцюбинський.

Устеріки, Довгополе. В першому селі зливаються два Черемоші — Чорний і Білий. Франка приваблювала історія цієї місцевості. В Довгополі письменник проводив свої літні канікули. Тут Іван Труш малював Франка, тут проживала Л. Українка (1901).

Жаб'є (тепер Верховина) — найбільше село на Гуцульщині. Це — «гуцульська столиця», — писав Франко. Письменник часто ходив сюди за продуктами, проживаючи в селі Криворівня, бував сам і разом з Коцюбинським у доктора Невестюка, а також у Моровика Болеслава Михайловича, який був знайомий з багатьма видатними

людьми свого часу: В. І. Леніним, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, О. Кобилянською та багатьма іншими. З Володимиром Іллічем він познайомився в Пороніно.

Буркут стоїть високо в горах (1200 м над рівнем моря). У Буркуті був тоді так званий «заклад купелевий», щось на зразок санаторію. Першого серпня 1901 року завітав Франко в гості до Лесі Українки в Буркут і пробув там декілька днів. Саме тут зародився поетичний цикл Франка «Буркутські станси».

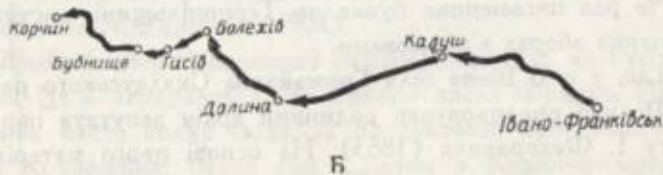
Косів. Сюди на батьківщину свого друга Павлика, приїжджав у 1886 році І. Франко. Обидва письменники були зв'язані з робітниками косівської солеварні. Декілька разів Франко був у Косові разом з Черемшиною (1897). За спогадами сучасників Франка, у Косові бувала і дружина письменника з дітьми. Перебуваючи на Гуцульщині, Франко написав багато оповідань з гуцульського життя.

ПОДІЛЛЯ

Не раз письменник бував на Тернопільщині, виступав на різних зборах з промовами.

Так, у селі **Вікно** біля **Гримайлова** Скалатського району Франко опрацьовував родинний архів депутата парламенту І. Федоровича (1883). На основі цього матеріалу вчений написав працю «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» (1887). У Вікні побував в гостях у Франка І. Труш, В. Щурат.

ПО МІСЦЯХ ПЕРЕБУВАННЯ І. ФРАНКА:

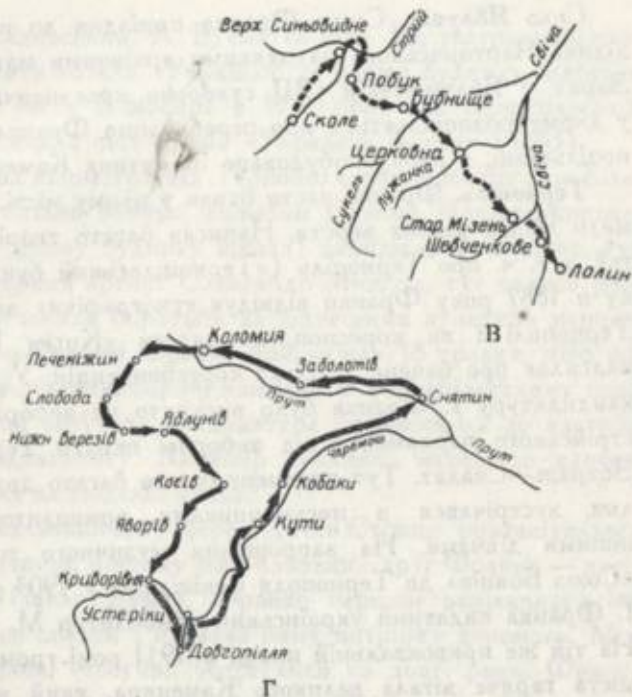

Львівський державний ордена Леніна
університет ім. І. Франка.

ПАМ'ЯТНИК І. ФРАНКУ У ЛЬВОВІ.

А. Маршрут першої екскурсії. Протяжність 46 км.
Початок в Дрогобича.

Б. Маршрут другої екскурсії. Протяжність 110 км.
Початок з Івано-Франківська.

В. Маршрут третьої екскурсії. Протяжність 55 км.
Початок зі Сколе.

Г. Маршрут четвертої екскурсії. Протяжність 150 км.
Початок з Коломиї.

Село Яблунів. Сюди Франко приїздив до польського дідача Чарториського за деякими архівними матеріалами. Зараз у Яблунівській СШ створено краєзнавчий куток, у якому розповідається про перебування Франка на Тернопільщині, в парку побудовано пам'ятник Каменяреві.

Тернопіль. Франко часто бував у цьому місті, знав чимало людей різних верств. Написав багато творів та статей, в т. ч. про Тернопіль («Тернопільський бунт»). Влітку в 1887 року Франко відвідує етнографічну виставку в Тернополі і як кореспондент газети «Kurjer Lwowski» надсилає про бачене декілька кореспонденцій. У 1898 році кандидатуру І. Франка було висунуто на виборах до австрійського парламенту від виборчої округи Тернопіль—Збараж—Скалат. Тут письменник мав багато друзів з селян, зустрічався з письменниками, композиторами та іншими діячами. На запрошення музичного товариства «Союз Боянів» до Тернополя приїжджав у 1903 році друг І. Франка видатний український композитор М. Лисенко. На тій же привокзальній площі в 1911 році громадськість міста гаряче вітала великого Каменяра, який на запрошення «Учительської громади» прибув сюди, щоб прочитати свого «Мойсея». Студенти на руках пронесли улюбленого поета від вокзалу до підводи, а потім у супроводі величезної маси людей рушили до будинку, в якому мав читати поет свій твір (сьогодні тут Будинок культури). Стіни цієї споруди прикрашає меморіальна дошка з зазначенням дати виступу Франка. Пізніше в цьому самому приміщенні виступали С. Крушельницька, М. Заньковець-

ка, М. Садовський, А. Бучма та інші. На театральній площі височить готель «Україна». У цьому будинку відбувся вечір на честь Каменяра в 1911 році. На тернопільській сцені побачила світ драма «Украдене щастя» (1893).

За два кілометри від Тернополя розташоване село Біла. Тут до батька великої співачки Соломії Крушельницької (тепер у цьому будинку школа) заїжджав І. Франко, тут бував оперний артист Олександр Мишуга, тут велися розмови про шляхи боротьби за піднесення культури народу.

В село **Курівці** Франко приїжджав 18 травня 1898 року під час передвиборної кампанії в Тернопільському повіті, де була висунута кандидатура письменника до австрійського парламенту. Каменяр закликав народ до єдності у боротьбі за людські права.

На мальовничому березі річки Стрипи розташувалося село **Купчинці**, в якому жив близький друг Франка — поет-селянин Павло Дума. Франко першим зацікавився обдарованим поетом і надавав йому потрібну допомогу. Між ними хороші стосунки збереглися на довгі роки. Франко кілька разів приїжджав до свого друга в село, брав участь у народних вічах, організовував діяльність селян-радикалів.

З старовинним містом **Бережани** зв'язані не лише долі М. Шашкевича, А. Чайковського, М. Яцкова, В. Гнатьюка, О. Кульчицької, які народилися або жили тут, а й ім'я Каменяра. Франко відвідав Бережани десь у 1893 році, коли гостював у Чайковського. Тоді ж у бібліотеці Краснопущенського монастиря вони разом з Чайковським

знайшли цікавий рукопис, який згодом письменник використав у своїх етнографічних працях. Як завжди, Франко проявляв себе збудником молодих талантів, про що з такою теплотою згадують у своїх спогадах його сучасники.

З Тернополя до Тереховлі подорожував Франко у 1885 році разом з групою студентів з метою вивчення подільського краю. Після вечора в Тереховлі, на якому виступав хор села Денисова під керівництвом О. Вітошинського, учасники студентської мандрівки вирушили на другий день в село Прошеву. Тут під час обіду Франко почув цікаву розповідь господаря Варпучинського про аматорські вистави в 1841 році. Почуте Франко використав у своїй праці «Руський театр у Галичині». У Микулинцях Франко прочитав доповідь «Як почалася і як скінчилася панщина на Галицькій Русі». Потім поліція заборонила виступи не тільки Франка, а й художньої самодіяльності. Франко змушений був повернутися до Львова.

В селі Цигани Борщівського району І. Франко разом з усією родиною відпочивав у Глібовицького в 1895 році після краху його надій на університет. Тут він готував до видання журнал «Життя і слово», записував народну творчість.

Збаражчина. В цих краях доводилось бувати Франкові не раз. Письменник мав тісні зв'язки з кореспондентами своїх періодичних видань. У селі Чернихівці в Антона Грицуняка Франко гостював часто. Вони зустрічаються на вічах у Збаражі, Тернополі, на з'їздах радикальної партії у Львові. Розповіді Грицуняка про антинародну

суть австрійської конституції письменник використав для написання оповідання «Свинська конституція», присвятивши його Грицунякові. У Збаражі відбувалось у 1895 році народне віче з участю Франка та його однодумців: А. Шмигельського, Д. Остапчука, А. Грицуняка. Сюди та в сусідні села приїздив він і через рік. В Залужжя він привіз до А. Шмигельського заборонену літературу, яку потім переправляли через близький кордон у Росію. У Тарасівку Франко приїжджав до посла Львівського сейму селянина Д. Остапчука. Враження від збаразької фортеці наштотували поета на написання вірша «Збаразька експедиція». Балотуючись в 1897 році по Перемишляниці, Франко знову приїздив у ці краї, а також села Купчиці та Нове Село. А у зв'язку з додатковими виборами до австрійського парламенту в 1898 році, коли трудящі Збаражчини першими висунули кандидатуру Франка, письменник бере активну участь у передвиборних зборах багатьох сіл: Базаринцях, Чорному Лісі, Залужжі, Тарасівці, Добромирці, Кошляках, Голотках, Токах, Козарях, Лозівці, Скориках, Клебанці, Супранівці, Старомишині, Заднишівці та Качанівці.

Кілька разів Франко був у Підволочиську.

КИЇВ У ЖИТТІ І ДІЯЛЬНОСТІ ФРАНКА

Вперше приїхати в Київ Франкові пощастило в 1885 році. Приводом для цієї подорожі був намір письменника здобути матеріальну підмогу для видання часопису, який

він збирався видавати. Зупинився Франко на квартирі в Є. К. Тригубова — вчителя колегії Галагана (тепер вулиця Леніна, 9, зараз школа ім. Франка). Другого дня Франко був запрошений до П. Житецького, по дорозі до шановного вченого письменник оглянув залишки «Золотих воріт», «Афанасієвський яр (тепер вулиця І. Франка), звідкіля видно Володимирський собор. Наступного дня син П. Житецького продовжував знайомити Франка з Києвом: Софіївським собором, Десятинною, Андріївською і Михайлівською церквами. Франко був захоплений красою української столиці.

Згодом Франко познайомився тут з Ольгою Хоружинською. У квітні 1886 року Франко вдруге приїхав до Києва, щоб одружитися з Ольгою. І під час весілля, і на вокзалі багато виголошувалось хороших промов про єднання народу, штучно розмежованого кордоном. Нарешті, третій раз відвідав письменник Київ у 1909 році, коли повертався з Одеси, де лікувався. Незважаючи на поганий стан здоров'я, Франко жваво цікавився науковими справами, відвідував бібліотеки, розшукував старі книги, переглядав деякі приватні архіви, радо зустрічався з вченими й письменниками та давніми знайомими. У постановці М. Садовського письменник дивився свою драму «Украдене щастя». З Києва Франко вїхав із великою кількістю книг, задоволений.

У столиці України в 1956 році споруджено поруч драматичного театру ім. І. Франка пам'ятник великому Камениреві.

ФРАНКО В ОДЕСІ

15 жовтня 1909 року газета «Одеський листок» повідомляла своїх читачів, що до Одеси зі Львова приїхав відомий український письменник і вчений працювати і лікуватися. Правда, про письменника одесити знали лише з 1883 року, коли на сторінках міської газети «Одесский вестник» з'явилося оповідання «Грицева шкільна наука». Пізніше Франко регулярно друкувався в журналі «Жизнь юга», на сторінках якого виступали також з творами Горький, Короленко, Станюкевич, Чехов.

З ученим-бібліографом М. Комаровим Франко листувався давно і через те по приїзді до Одеси вони зустрілися як давні приятелі. Комаров щиро дбає про хворого друга. Лікування грязями добре вплинуло на стан здоров'я Франка, і він з хорошим настроєм залишив Одесу. Дехто припускає, що Франко приїжджав до Одеси на лікування ще і в 1912 році, але ці припущення ніякими документами поки що не підтвердилися.

НАРОД БЕРЕЖЕ СЛАВУ СВОГО ВЕЛИКОГО СИНА

Колись І. Франко писав:

До моря сліз, під тиском пересудів
Пролитих, і моя вплала краплина.
До храму людських змагань, праць і трудів
Чень і моя доложиться цеглина.
А як мільйонів куплений сльозами
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

Львів'яни були ініціаторами створення пам'ятника-надгробника, (автор — скульптор С. Литвиненко), який збудовано в 1933 році на гроші, зібрані серед трудящих Західної України, та кошти, виділені урядом УРСР.

Львів пам'ятає багатотисячний мітинг, який відбувся на могилі І. Я. Франка 15 жовтня 1939 року — в перші ж дні возз'єднання, коли промовляли О. Корнійчук, С. Тудор, Я. Галан, російський письменник П. Павленко, композитор Л. Лебедев-Кумач та інші.

В дні Великої Вітчизняної війни тут, як і по всій території України, діяли месники фашистам. Свою бойову підпільну організацію вони назвали «Народна гвардія імені Івана Франка».

В 1940 році постановою уряду УРСР ім'я І. Франка було дано Львівському державному університетові, нагородженому в 1961 році орденом Леніна. Зараз у ньому навчається майже 10 000 студентів — дітей робітників, селян, інтелігенції, шлях у світле життя яким мостив І. Франко, щастя яким принесла Радянська влада, Комуністична партія. Велику роботу проводить відкритий у 1956 році кабінет І. Франка.

В 1956 році Всесвітня Рада Миру рекомендувала народам землі відзначити 100-річчя з дня народження нашого письменника. Цей рік був роком Каменяра, всенародним святом

В час ювілею іменем І. Франка названо театр опери і балету, парк, що біля університету, кінотеатр, новозбудовану школу на вулиці Скісній. Республіканське видавництво у Львові носить назву «Каменяр». На його емблемі — фігура борця-революціонера, яким був Іван Франко.

Щороку вчені Львова разом з ученими України і республік Союзу видають наукові праці, зібрані у книгах «Іван Франко. Статті й матеріали», друкують численні розвідки, присвячені геніальному письменникові.

В дні святкування 25-річчя возз'єднання українського народу — у вересні 1964 року — в парку імені Івана Франка було відкрито пам'ятник Каменяреві. Його створили

скульптори В. Борисенко, Д. Крвавич, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка та архітектор А. Шуляр.

Щороку, 28 травня, до могили Каменяра збираються жителі міста, щоб віддати шану великому землякові.

В будь-яку пору року зайдіть у Львівський меморіальний музей. Він відкритий за постановою уряду Радянської України 10 жовтня 1940 року. Першим директором музею був син І. Франка — Тарас Іванович. В обох будинках його ви побачите щодня дорослих і дітей, львів'ян і приїжджих, зустрінете українця і росіянина, білоруса і грузина, молдаванина і казаха, почуєте мову багатьох іноземців. Кожний запис в книзі відгуків несе подяку поетові-громадянину за його боротьбу, працю, за його гаряче серце, за любов до людей.

Думи Франкові, його глибокі і величні мрії стали для народів України, всієї нашої Батьківщини, для народів світу вічним могутнім джерелом сили, праці, натхнення. Добре сказав про це поет Д. Павличко, який багатющу спадщину Франка порівняв з криницею, з джерелом живущого напою:

Окрай шляху народів стоїть
Та криниця глибока,
Не заносить її в непогідь
Пилюги поволока...
Будуть пити ту воду з жади
Покоління грядущі,
Будуть люди від неї завжди
Сміливіші і дужчі.

Буде думка відважна пасти
Із криниці свободи,
Будеш синову славу нести,
Український народе!

Керований Комуністичною партією, осяяний ленінською мудрістю, наш народ йде до комунізму. В гарячих серцях своїх трудящі України несуть пам'ять і славу великим діячам науки і культури. А серед них — титанові праці і думки Іванові Яковичу Франкові.

КОРОТКА БІБЛІОГРАФІЯ

1. Франко.—Вандрівка руської молодіжі. «Діло», 1884, № 85, 87, 88.
2. Вандрівка руської молодіжі академічної. «Діло», 1888, № 147.
3. Франко І.—З вражень туриста. «Kurjer Lwowski», 1892, № 2.
4. Лукіянович Д.—Мандрівка І. Франка по львівських квартирах. «Радянський Львів», 1945, № 4.
5. Рибінцев І.—У с. Уричі Дрогобицької області. «Зміна», 1956, № 8.
6. Коврига І., Гузар З.—По місцях життя і діяльності І. Я. Франка на Дрогобиччині. Дрогобич, 1956.
7. Костенко Г.—На землі, по котрій ходив Франко. «Советская Украина», 1956, № 8.
8. К 100-летию со дня рождения украинского писателя-революционера И. Я. Франко (1856—1956). Экскурсии по местам жизни и деятельности Франко, Львов, 1956.
9. Кубик М.—І. Я. Франко на Станіславщині (Путівник). Станіслав, 1956.
10. Мандибура М.—Іван Франко в Криворівні. «Зміна», 1956, № 5.

11. Осічний Д.—**Перебування Франка на Гуцульщині**. Альманах «Радянське Прикарпаття». Станіслав, 1956, № 8.
12. Павлюк М. В.—**Іван Франко в Одесі**. Праці Одеського держуніверситету, т. 146, 1956.
13. Паламарчук О.—**У Нижньому Березові**. «Радянське Прикарпаття». Альманах. Станіслав, 1956.
14. Рудько М.—**Зв'язки Івана Франка з Києвом**. Наукові записки Київського держуніверситету, т. 15, вип. 8. Збірник історико-філософського факту, 1956.
15. Чернедь П.—**Франко і Буковина**. До питання про зв'язки І. Франка з літературним рухом на Буковині. Наукові записки Чернівецького держуніверситету, т. 20, філолог. серія. Вип. 3, 1956.
16. Ярема Я.—**Франко в Тернополі**. «Жовтень», 1956, № 6.
17. Ясинчук І.—**І. Франко в Чернівцях**. Там же.
18. Ясько М.—**Іван Франко і Закарпаття**. Альманах «Радянське Закарпаття», 1956, № 1.
19. Боднар О.—**Організація екскурсій по місцях життя і праці І. Франка**. В кн. Іван Франко в школі. Збірник матеріалів, Дрогобич, 1957.
20. Пінчук С.—**Іван Франко в Дрогобичі**.—Наукові записки Дрогобицького держпедінституту, вип. 2, 1957.
21. Шпортюк В. І.—**По франківських місцях**. «Радянська школа», К., 1957.
22. Гришко Г.—**Іван Франко в Сятині**. Документальний нарис. В кн.: Світанок над Прутом, Станіслав, 1960.
23. Ігульський П.—**Будка ч. 27**. В кн.: П. Ігульський. Коли скресають ріки. Нарис. Львів, 1960.
24. **Визначні місця України**. Друге виправлене видання. (Див.: По франківських місцях на Україні).
25. Гузар З. П.—**Іван Франко на Дрогобиччині**. Наукові записки Дрогобицького держпедінституту, т. 17, серія філософічних наук, вип. 4, 1961.

26. Денисюк І.— Іван Франко в Криворівні. Львів. 1962.
27. Медведик П. К., Михайлюк І. С.— Іван Франко і література Тернопільщини. Львів, 1963.
28. Мороз О.— Створимо «Літературну географію України», «Літературна Україна», 31 січня 1964 р.
29. Іван Франко в спогадах сучасників. Львів, 1956. Збірник.
30. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірники № 1—13. Львівський державний університет. 1948—1966.

ЗМІСТ

Від авторів	5
Франко у Львові	7
Дні юності	9
З молотом Каменяра	12
Проскрибований, але не зломлений	21
Молоде подружжя	26
Творчість — боротьба	28
В поті чола	30
Вченому не дають кафедри	37
Непрошене кохання	43
Сатирик наступає	47
Перший ювілей	52
Будні великої людини	57
Поет стрічає бурю	60
Останнє десятиліття	68
По інших місцях перебування Івана Франка	77
Народ береже славу свого великого сина	96
Коротка бібліографія	100

Редактор І. Деркач
Художник М. Куриліч
Художній редактор І. Пасканко
Технічний редактор С. Недовіа
Коректор О. Фоменкова

Коректори друкарні: І. С. Герасимович, А. Т. Клевцова.

КНИГА ВИГОТОВАЛЕНА ЗА ОРИГІНАЛ-МАКЕТОМ,
НАДРУКОВАНИМ НА «СВУ-ЗМ»

МОРОЗ АЛЕКСЕЙ НИКИФОРОВИЧ
ХАЛИМОНЧУК АРКАДИЯ МАКСИМОВИЧ

Путтяи Івана Франка. Очерк.
(На українском языкє)

Здано до набору 19/III-1966 р. Підписано до друку 21/VI-1966 р.
Формат 70×108¹/₃₂. Папер. арк. 1,9375. Друж. арк. фіз. 3,875.

Друк. арк. пров. 5,42. Алт. арк. 3,35.

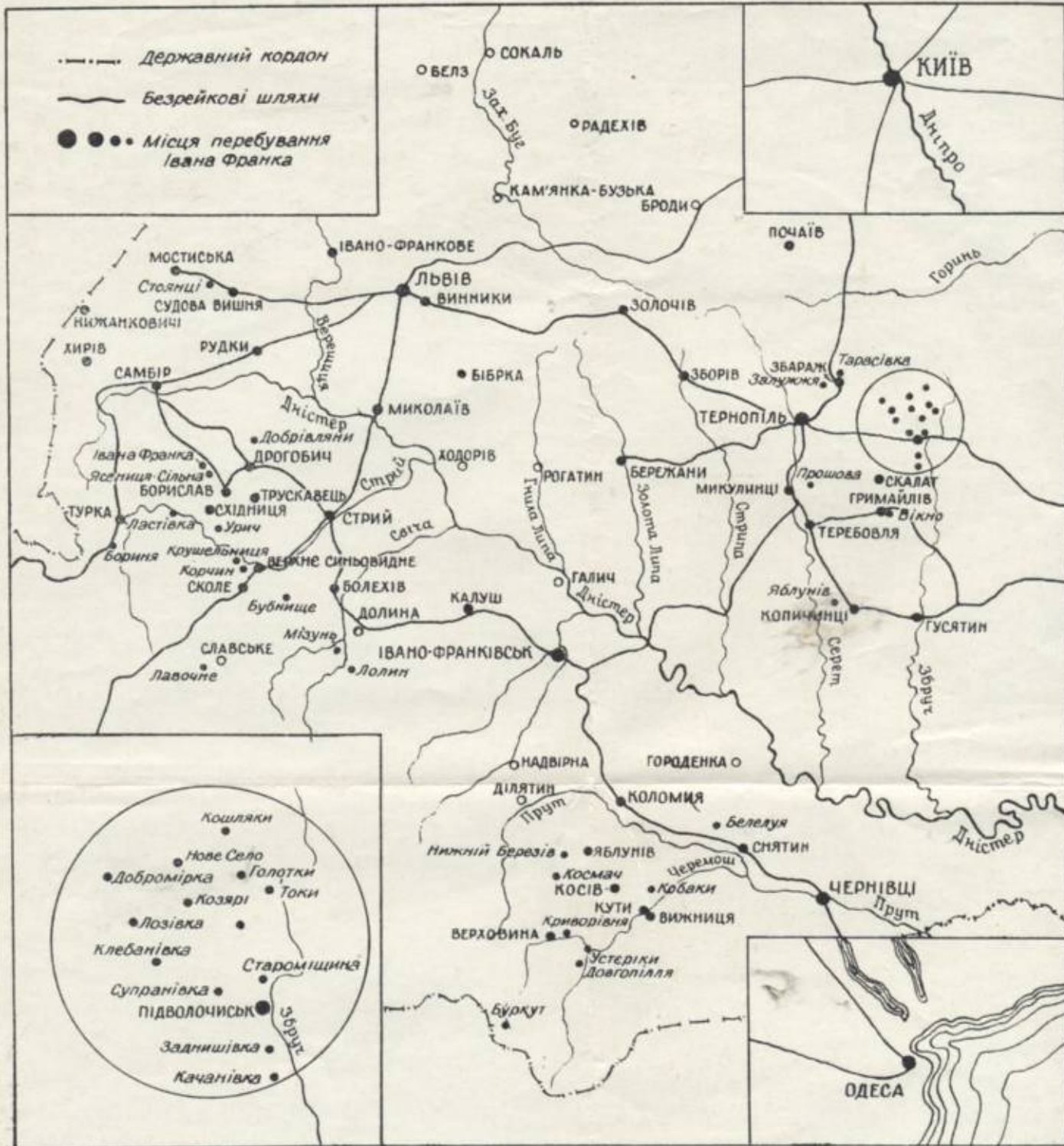
Видавн. арк. 3,51. +0,56 вкл. БГ 12028. Зам. 830.

Тираж 9800. Ціна 30 коп.

Видавництво «Камісар», Львів, Підвальна, 3.

Друкофсетна фабрика «Атлас»
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Львів, Зелена, 20.

12

17

(2)

30 коп.

